

अध्याय - एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी

नेपाल परापूर्वकाल देखि नै पितृसत्तात्मक राज्य व्यस्थामा अडिग भइ आएको राष्ट्र हो । नेपाल एउटा पितृसत्तात्मक राष्ट्र हो । यहाँको समाज, धर्म, नीति, परम्परा र चालचलनले यो राज्य पुरुषप्रधान राज्यको रूपमा रहेको प्रष्ट हुन्छ । विभिन्न धर्म, नीति तथा सामाजिक रहनसहन र चालचलनलाई अध्ययन गर्दा यहाँ पुरुषको वंश व्यावस्था रहेको पाइन्छ । प्राचिन परम्पराबाट विकसित यो समाज व्यावस्थालाई हेर्दा यहाँ नारी जातिले विवाह गरी पुरुषको थर, गोत्र तथा जात ग्रहण गर्दै जाने सामाजिक नियम रहेको सत्य हो । त्यही सामाजिक निति व्यावस्थाका कारण महिलाहरूले आफ्नो विवाह पश्चात पतिको जात तथा थर र गोत्र ग्रहण गर्दै जाने चलन छ । विश्वमा हरेक देशको आफ्नै प्रकारको सामाजिक तथा धार्मिक संस्कारहरू रहेका हुन्छन् यद्यपि यस देशमा पुरुष नै वंश व्यावस्थाका प्रमुख हुन भने उसको विवाह पश्चात जन्मिएका छोराछोरीले पुरुषको थर जात ग्रहण गर्दै जाने वंशीय व्यावस्था रहेको छ ।

साधारण अर्थमा प्रजनन भन्नाले बच्चा जन्माउने प्रक्रियालाई बुझाउँछ । प्रजनन भनेको कुनै पनि जीव जन्तुले नयाँ जीवको उत्पादन गर्नु अर्थात जन्म दिनु हुन्छ तर जनसाङ्ख्यिकीय दृष्टिकोण अनुसार कुनै पुरुष र महिलाको सन्तान उत्पादन प्रक्रियालाई प्रजनन भनिन्छ ।

शारीरिक, मानसिक तथा सामाजिक रूपमा सुखी रहेको अवस्था नै प्रजनन स्वास्थ्य हो । प्रजनन स्वास्थ्यलाई परिभाषित गर्ने क्रममा विश्व स्वास्थ्य ससंगठन (WHO) ले यसरी परिभाषित गरेको पाइन्छ । “रोग तथा दुर्बलताबाट मुक्त हुनु मात्र नभई प्रजनन प्रणाली तथा यसका कार्य र प्रक्रियाहरूमा समेत शारीरिक तथा सामाजिक तवरले पूर्ण स्वास्थ्यको अवस्थालाई प्रजनन स्वास्थ्य भनिन्छ” (जनसङ्ख्या अध्ययन, भाग-२, २०६७) ।

नेपालको जन्मदर एसियामै उच्च रहेको मुलुकहरूभित्र पर्दछ । जनसंख्या नियन्त्रणका लागि प्रयास नभएका भने होइनन् तर यी प्रयासहरूले सार्थक परिणाम दिन सकेका छैनन् जसले गर्दा जनसंख्याको वार्षिक वृद्धिदर सन् १९७१-१९८१ का विचमा २.६७ प्रतिशत रहेको थियो । सन् १९८१-१९९१ का विचमा यो दर केही घटेर २.१ प्रतिशतमा झरेको थियो । त्यस्तै

सन् १९९१-२००१ का विचमा यो दर बढेर २.२४ प्रतिशत पुगेको थियो भने सन् २००१ - २०११ मा पुन घटेर १.३५ प्रतिशत रहेको छ (CBS, 2011)।

सामान्य अर्थमा यौन शब्दले मानिसको जैविक गुणहरु (संरचनात्मक प्रक्रियागत र आनुवांशिकलाई बुझाउछ, जसले हामिलाई पुरुष लिङ्गी र स्त्री लिङ्गी भनि छुट्याउँछ तर यो शब्द यौन गतिविधिहरुका लागि लिङ्ग भन्ने बुझिन्छ जुन प्राकृतिक हुन्छ । प्रजनन् भन्नाले सामान्य शब्दमा सन्तान जन्माउने कार्यसंग मात्र सम्बन्धित नभई महिला र पुरुषको सम्भोग देखि बच्चा जन्माउने कार्य सम्मका सम्पूर्ण कुराहरु पर्दछन् ।

वर्तमान समयमा विश्व एक चमत्कारीपूर्ण युगमा पुगिसक्दा पनि नेपाल जस्तो कयौ विकासोन्मुख राष्ट्रहरुमा विश्वको कुल जनसंख्याको २० प्रतिशत किशोर किशोरहरुमध्ये लगभग ८७ प्रतिशत किशोर किशोरी रहेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा भोलिका जिम्मेवार अभिभावक आजका किशोर किशोरीहरुमा आफै पनि यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान तथा अवधारणको कमि रहेको देखिन्छ । किशोर किशोरीहरुको किशोरवस्थामा आउने मानसिक, शारिरीक र संवेगात्मक परिवर्तनले गर्दा मनोभावनामा उथलपुथल आउछ , जसको कारण उनिहरु कालिलो उमेरमा नै अलग यौन व्यवहार तर्फ उत्प्रेरित भईरहेका हुन्छन् । फलस्वरुप उनिहरुका यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यमा नकरात्मक असर परिरहेको हुन्छ । त्यसका साथै विभिन्न स्वस्थ्य समस्याहरुबाट ग्रसित हुनुपर्ने अवस्था आउन सक्छ । यसकारण किशोर किशोरीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको बारेमा सहि ज्ञान तथा अनुधारणका स्थिति पत्त लगाउन आवश्यक छ ।

किशोर किशोरी १० देखि १९ वर्षसमका केटाकेटीहरु हुन भनेर विश्व स्वास्थ्य संगठनले परिभाषित गरेको छ । किशोरावस्था बच्चापनबाट प्रौढवस्थामा गुज्रने एउटा सडक्रमणकालिन स्थिति हो र यो जीवनको ठूलो चुनौतीपूर्ण घडी पनि हो । यस अवस्थामा उनिहरुमा विकासित हुने हर्मोनको कारण उनिहरुको शारिरीक र संवेगात्मक स्थितिमा तीव्र रुपमा परिवर्तन आउछ । यस अवस्थामा उनिहरुको मनोभावनमा उथल पुथल आउछ । त्यसैले मनोवैज्ञानिकहरुले यस अवस्थालाई आँधिबेहरीको समय पनि भन्ने गरेको पाइन्छ ।

प्रजनन् स्वास्थ्य भन्नाले प्रजनन् प्रणाली प्रजनन् अंगहरु र तिनका कामहरुका सम्बन्धमा शारिरीक, मानसिक र सामाजिक रूपले पूर्ण स्वास्थ्यको अवस्थालाई जानुछ । खाली रोगव्याधि तथा शरिरीक विकास नभएको अवस्था मात्र प्रजनन् स्वास्थ्य हैन । (स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय २०६७ किशोर किशोरी तालिम कार्यक्रमको प्रशिक्षण सामग्री)

यौन स्वास्थ्य भन्नाले प्रजनन् पकृया यौनिकता र यौनसंग सम्बन्धित कुरामा शरिरीक र संवेगात्मक रूपमा रहेको अवस्था हो । यौन स्वास्थ्य र प्रजनन् स्वास्थ्य सुन्दा एक आपसमा मिल्दो जुल्दो जस्तो लागे पनि यी दुई शब्दले आ-आफ्नो अलग अवधारणालाई नितान्त अलग राखेर हेर्न नमिल्ने भएकोले विशेष गरि सेवा प्रदानकर्ताहरु, योजनाकारहरु तथा नितिनिर्माताहरुलाई यस सम्बन्धमा दुविधा नहोस र यौन स्वास्थ्य प्रजनन् स्वास्थ्यका सवै कुराहरु एकीकृत रूपमा समेटियोस भन्ने हेतुले हाल आएर यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य भन्ने शब्द नै प्रयोग गर्न थालिएको हो ।

१० देखि १९ वर्ष उमेर समुहका जनसंख्यालाई किशोर किशोरी भनिएता पनि यस उमेर समुहका जनसंख्याको प्रजनन् स्वास्थ्य तथा अधिकार सम्बन्धि वितृत जानकारीको अभाव खड्किएको छ । राष्ट्रिय स्तरमा जति पनि तथ्याङ्कहरु उपलब्ध छन् ती सवै १५ देखि १९ वर्ष सम्मका विवाहित किशोर किशोरीका मात्र तथ्याङ्कहरु उपलब्ध भेटिन्छन् । त्यसैले १० देखि १४ वर्ष उमेर समुहका विवाहित वा अविवाहित किशोर किशोरीहरुका सवै १५ देखि १९ वर्ष उमेर समुहका अविवाहित किशोर किशोरीहरुका तथ्याङ्कको अभाव रहेकोले उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा मात्र सम्पूर्ण किशोर किशोरीको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्न कठिनाई भएको छ । तसर्थ उपयुक्त तथ्याङ्कको अभावमा १० देखि १९ वर्ष उमेर समुहका जनसंख्याको प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि विश्लेषण गर्न गाह्रो महसुस भएको छ । (जनसंख्या सम्बन्धि जिल्ला स्तरीय प्रशिक्षण तालिम प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमको सन्दर्भ सामग्री २०६६)

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार वैवाहिक अवस्था हेर्दा १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल जनसंख्याको ३५.६ प्रतिशत व्यक्तिहरु अविवाहित रहेको देखिएको छ । १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरु मध्ये ५७.५ प्रतिशतको विवाह भएको देखिएको छ । पहिलो विवाह गर्दाको उमेर हेर्दा १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरुको

सवै भन्दा ठूलो हिस्साको पहिलो विवाह १५ देखि १९ वर्षको उमेरमा भएको देखिन्छ। यो उमेर भित्र ४८.९ प्रतिशत विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह भएको पाइएको छ। १४ वर्ष मूनिको उमेरमा पहिलो विवाह हुनेहरू ११.५ प्रतिशत रहेका छन्। ५० वर्षको उमेर पार गरिसके पछि पहिलो विवाह हुनेहरू ५.८६ जना रहेको देखिन्छ। प्रजनन् दरलाई हेर्दा कुल २.६ प्रति महिला रहेको देखिन्छ। वर्तमान समयमा नेपालको जनसंख्या न्यून रूपमा घट्दै गएको देखिन्छ। (CBS, २०६८)।

प्रजनन् स्वास्थ्य कुनै नौलो विषय होइन। सन १९९४ मा कायरोमा जनसंख्या र विकासबारे भएको अन्तरराष्ट्रिय सम्मेलनले प्रजनन् स्वास्थ्यको अवधारण, रणनीति तथा कार्यक्रम ल्याउनु भन्दा अगाडी पनि मातृ शिशु कल्याण, परिवार नियोजन, यौन शिक्षा, पारिवारिक स्वास्थ्य आदिको व्यवस्था थियो तर यीनिहरू सिमित मात्रामा थिए कायरोमा भएको उक्त अन्तराष्ट्रिय सम्मेलनबाट पारित भएको घोषण तथा नीति अनुसार नेपालमा पनि प्रजनन् स्वास्थ्य परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व, नवजात शिशु हेरचाह, गर्भपतन, यौनरोग, बाभोपन लगायतका बृहत क्षेत्रलाई मध्येनजर राखि ग्रामिण क्षेत्रको कुना काप्चासम्म प्रजनन् स्वास्थ्य सेवा र चेतना पुराउन विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरू प्रयत्नरत छन्(महर्जन, २०६८)।

यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य आधारभूत रूपमा किशोर किशोरी तथा युवा युवातीहरूको प्रजनन् स्वास्थ्यसित सम्बन्धित शिक्षा हो। यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रमले युवा युवातीको ज्ञान अभिवृत्ति तथा सिप विकास गराई उनिहरूको संक्रमणकाललाई सफल बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुराउँछ। यस शिक्षाले उनिहरूलाई जोखिमपूर्ण यौनजन्य व्यवहारबाट पर्ने प्रतिकुल असरबारे सचेत पार्न पनि त्यतिकै मद्दत पुराउँछ।

वास्तावमा युवाहरूले आफ्नो उमेर शिक्षा, तालिम, रोजगारी, आदिमा परिपक्क हुनु पूर्व विवाह गरी सन्तान जन्माएमा उनिहरूले आफ्नो सन्तानको सुन्दर भविष्य कोर्न सक्दैनन्। त्यसैले यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको दायरा फराकिलो हुदै गईरहेको छ र युवाहरूलाई यो विषय अनिवार्य रूपमा पठन पाठन गराउने परिपाटी बनेको छ। यो विषय स्वास्थ्य शिक्षा, सामाजिक शिक्षा, जनसंख्या शिक्षा, विज्ञान आदी विषयमा एकीकृत गरी अध्यापन गराउने पनि व्यवस्था

पनि भएको छ। समाज र विद्यार्थीहरूको आवश्याक्त र समसामयिक पक्षलाई ध्यानमा राखेर अझै विद्यालय तथा क्याम्पस स्तरमा राखिएका विषयवस्तुलाई परिमार्जनन परिकृत गरी स्तरीय बनाउन त्यतिकै खाँचो छ। तिव्र विकासको गतिमा अगाडी वढीरहेको विश्व परिवेशमा भावी जीवनका कर्णधार किशोर किशोरीहरूलाई यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान तथा अवधारण दिई सुरक्षित जीवनयापनका निम्ति सक्षम बनाउनु अपरिहार्य देखिन्छ।

१.२ समस्याको कथन

नेपालमा गरिवी, आशिक्षा, सचेतनाको कमि र दक्ष जनशक्ति अभावका कारणले यहाका मानिसहरूको जीवनस्तर र स्वास्थ्य स्थिति नाजुक र कष्टकर रहेको छ। हाम्रो देशमा शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, मनोरञ्जनका सुविधाहरू सबैतिर समान रूपमा वितरण हुन सकिरहेका छैनन् खासगरी ग्रामीण क्षेत्रमा अझै पनि गाँस, वास र कपासको समस्या ज्वालन्त रूपमा रहिआएको छ। जसको कारकतत्वको रूपमा “सन्तान इश्वरको वरदान” भन्ने अन्धाविश्वास तथा जति वढी सन्तान हुन्छन उति वढी धन कमाउन हात हुन्छ भन्ने जस्ता गलत धारणले गर्दा वर्षेनी हजारौ नेपाली आमाहरूले अकालमै ज्यान गुमाईरहेका छन् भने अर्कोतर्फ प्रजनन् सम्बन्धि ज्ञानको कमिले कम उमेरमा विवाह गर्ने १८ वर्ष भन्दा अगाडी नै गर्भवति हुने, गर्भवति भएपछि पनि जाँच नगराउने, सुत्केरी गराउने स्वास्थ्य संस्थामा नजाने, सुत्केरी भइसकेपछि आमा र नवजात शिशुको स्याहार र पोषणमा ध्यान नदिने जस्ता कारण मातृमृत्यु तथा शिशु मृत्युदर उच्च रहेको छ। साथै अन्य विभिन्न समस्या पाठेघरको क्यान्सर, आड खस्ने जस्ता रोगहरूबाट पनि महिलाहरू ग्रसित देखिन्छन्। अन्तरिम त्रिवर्षिय योजना २०६४/२०६७ ले सन् २०१६ सम्म महिला सशक्तिकरण र गरिवी निवरण गरी प्रजनन्दरलाई प्रतिस्थापन स्तर २.१ मा पुराउने दीर्घकालिन लक्ष्य लिएको छ। उक्त अध्ययनमा किशोर किशोरीहरूको यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको बारेमा ज्ञान र अवधारणको स्थिति कस्तो रहेको छ सो कुराको ज्ञान र अवधारणको स्थिति कस्तो रहेको छ भन्ने कुराको बारेमा पनि जान्नु यस अध्ययनको समस्या रहेको छ।

यस अनुसन्धानको अध्ययन क्षेत्र धनकुटा जिल्लामा अवस्थित ध.न.पा. भित्र रहेका तीनवटा माध्यमिक विद्यालयमा अध्ययनरत छात्र छात्राहरूको बीचमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य

शिक्षा विषयवस्तुले किशोर किशोरीहरुमा पारेको प्रभाव थाहा पाउनका लागि यो अध्ययन लक्षित गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

उद्देश्य बिना कुनै पनि कार्यक्रम अध्ययन तथा क्रियाकलापको औचित्य हुदैन । उद्देश्य एउटा यस्तो अपेक्षित अपलब्धि हो जसले कुनै पनि कार्य गर्नका लागि तार्किक निष्कर्षमा पुराउनका लागि आधारशिला प्रदान गर्दछ । त्यसैले यस अध्ययनलाई प्रभावकारी योजनाबद्ध र अर्थपूर्ण बनाउनको लागि सर्वैभन्दा पहिले उद्देश्यहरुको निर्धारण गर्नु पर्दछ । कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानलाई प्रभावकारी, सहि बाटोमा हिडाउने कार्य उक्त अध्ययनको उद्देश्यले गर्दछ । यस अध्ययनलाई मार्गदर्शन गर्न निम्न उद्देश्यहरु तय गरिएको छ ।

क. माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि ज्ञान पत्ता लगाउनु ।

ख. किशोर किशोरीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि दृष्टिकोण थाहा पाउनु ।

ग. माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाले उनिहरुको व्यवहारमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु ।

१.४ अध्ययनको महत्व

प्रत्येक विषयवस्तुले क्षेत्रगत रुपमा आफ्नो महत्व निश्चित रुपमा नै राखेको हुन्छ । कुनै पनि विषयवस्तुको अध्ययन गर्दा उक्त विषयको के कति महत्व रहन्छ भन्ने कुराको ज्ञान हुन आवश्यक हुन्छ । अनुसन्धान एउटा उद्देश्यमूलक बौद्धिक कार्य हो , यसले मानव जीवनमा विभिन्न किसिमका सकारात्मक र नकारात्मक पाटाहरुलाई सही रुपमा चित्रण गर्न सहयोग गर्दछ । जसले गर्दा जीवनका अनेक व्यवहारि समस्याहरुलाई समधान गर्ने उपया खोज्दछ , जानकारी नभएका विषयवस्तुको वास्ताविकता थाहा पाउन अध्ययन कार्य एउटा मार्गदर्शनको रुपमा सहयोग गर्ने हुनाले अध्ययनको महत्वलाई निम्नानुसार बुँदागत रुपमा यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. यो अनुसन्धान माध्यमिक तहका छात्र छात्राहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान बढाउन उपयोगी हुनेछ ।
२. यस अध्ययनले शिक्षक, विद्यार्थी र अनुसन्धानकर्ताहरुलाई यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षामा सहयोग पुग्नेछ ।
३. पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई माध्यमिक तहका स्वास्थ्य तथा जनसंख्या शिक्षा सम्बन्धि पाठ्यक्रममा परिमार्जन गर्न मद्दत पुग्नेछ ।
४. विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरुलाई यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि नीति निर्माण गर्न सहयोग पुग्नेछ ।
५. अध्ययन क्षेत्रमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि समस्या समधान गर्न सहयोग पुग्नेछ ।
६. पाठ्यक्रम निर्माण कक्षा, पठ्यपुस्तक लेखकहरुलाई समेत अध्ययन प्राप्त उपलब्धीले उनीहरुलाई विभिन्न पक्षमा आधार प्रदान गर्न सक्नेछ ।
७. यस विषयसंग सम्बन्धित अनुसन्धान गर्नेलाई सन्दर्भ सामाग्रीको रुपमा प्रयोग गर्न सहयोग गर्नेछ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

हरेक विषयमा आ-आफ्नो सीमाहरु रहेका हुन्छन् आवश्यकता अनुसार श्रोत साधन, समय र जनशक्तिका आधारमा हरेक विषयलाई सीमावद्ध ,निश्चित घेरा भित्र सीमित गर्नु पर्ने हुन्छ । यस सीमितताले अध्ययन, अनुसन्धान कार्यलाई अनियान्त्रित हुनबाट बचाई सहि बाटो तर्फ उन्मुख गराउदछ । त्यसकारण धनकुटा नगरपालिका भित्रका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको मा.वि. तहको विद्यालयमा गरिएको अध्ययनमा निम्नलिखित सिमितताहरु रहेनेछन्

१. यो अध्ययन धनकुटा जिल्लाको धनकुटा नगरपालिकाका माध्यमिक तहका तीन वटा विद्यालयमा मात्र सीमित रहेको छ ।
२. यो अध्ययन माध्यमिक तहका छात्र तथा छात्राहरुमा सीमित रहेको छ ।

३. यो अध्ययनले उक्त विद्यालयका ९-१२ मा अध्ययनरत छात्र छात्राहरुलाई मात्र समेटेको छ ।
४. यो अध्ययनमा प्रश्नावली बाहेक अन्य साधनको प्रयोग गरिएको छैन ।
५. माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुले किशोर किशोरीहरुमा पारेको प्रभाव सम्बन्धित व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दावलीको परिभाषा

यस अध्ययनमा कतिपय त्यस्ता शब्दहरु प्रयोग गरिएको छ । जसको अर्थ अनेक प्रकारबाट लगाउन सकिने हुँदा निश्चित अर्थ बोकेका त्यस्ता शब्दहरु अध्ययन गर्ने पाठकहरुलाई अपभ्रम नहोस र अध्ययन प्रतिवेदनको गलत अर्थ नलागोस भन्ने अभिप्रायले अध्ययनमा उल्लेखित त्यस्ता केहि शब्दहरुको संक्षिप्त परिचय निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

परिवार नियोजन : दम्पतिले आफ्नो इच्छा अनुसार उपयुक्त हुने समयमा आफ्नो चाहना र क्षमता अनुसारको संख्यामा सन्तान जन्माउन सचेत भएर गरिने कृत्रिम वा प्राकृतिक गर्भ निरोधका निम्ती प्रयोगलाई परिवार नियोजन भनिन्छ ।

प्रजनन : कुनै महिला वा दम्पतिको वास्तविक सन्तानोत्पादन उपलब्धि नै प्रजनन हो ।

स्वास्थ्य : W.H.O 1948 का अनुसार स्वास्थ्य भनेको रोग र दुर्बलबाट मात्र मुक्त नभई शारीरिक, मानसिक तथा संवेगात्मक रूपमा पूर्ण स्वास्थ्य रहनु हो ।

प्रभाव : कुनै व्यक्ति वा वस्तुको शक्ति समान अधिकार आदिबाट वस्तुमा पर्ने असरलाई प्रभाव भनिन्छ ।

किशोरावस्था : WHO का अनुसार १०-१९ वर्ष सम्मका केटाकेटीहरुको समुह ।

माध्यमिक तह : कक्षा ९-१२ लाई नेपालको सन्दर्भमा मा.वि तह भनिन्छ ।

- हस्तमैथुन :** हातको औलाहरुद्वारा यौन अंगहरु चलाएर आनन्द लिनुलाई हस्तमैथुन भनिन्छ ।
- यौन प्रसारित रोग :** यौन सम्पर्कबाट वा यौन क्रियाकलापबाट मात्र सर्ने रोगलाई यौन प्रसारित रोग भनिन्छ ।
- परम्पर :** पहिलादेखि चलिआएको चालचालन मूल्यमान्यता र संस्कारलाई परम्पर भनिन्छ ।
- समुदाय :** परिवार परिवार मिलि बनेको मानिसहरुको समुह वा धेरै मानिस वा अन्य प्राणीहरुको समुह जुनसुकै स्थानमा मिलेर बसेका हुन्छन त्यसलाई समुदाय भनिन्छ ।

अध्याय - दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

साहित्यको पुनरावलोकन कुनै पनि अध्ययनको लागि महत्वपूर्ण निर्देशन, मार्गचित्र हो । कुनैपनि अध्ययन कार्य गर्नुपूर्व उक्त विषय संग सम्बन्धित साहित्यको विश्लेषण गर्नुपर्दछ जसले गर्दा आफुले गर्न खोजेको विषयमा पृष्ठपोषण प्राप्त हुन जान्छ । अनुसन्धानकर्ताले अनुसन्धानको लागि शीर्षक चयन गरिसकेपछि त्यससँग सम्बन्धित ज्ञानको शून्यता, समस्याको पहिचान, प्रभावकारी अनुसन्धान विधि र अनुसन्धानलाई फलदायी बनाउनका लागि सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले आधारस्तम्भको रूपमा कार्य गर्दछ । यस अनुसन्धानसँग सम्बन्धित विभिन्न पाठ्यपुस्तक, जर्नल, अनुसन्धान प्रतिवेदन, शोधपत्र प्रकाशित अप्रकाशित बुलेटिनहरूको अध्ययन गरि यो पुनरावलोकन गरिएको थियो । यो शोधपत्र तयार गर्दा पुनरावलोकन गरिएका विभिन्न अभिलेखहरूलाई निम्न अनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

एक्काइसौं शताब्दीको स्वरूप अनुसार विश्वमा १० देखि २४ वर्ष सम्मका जनसंख्याको यो ठूलो हिस्सा भोलि गएर प्रौढ अवस्थामा थप विशाल बनाउन सहयोग पुग्ने छ । यस्तो विशाल जनसंख्यालाई विशेष गरी विकासोन्मुख राष्ट्रहरूलाई नियन्त्रण गर्न धौ-धौ पर्ने छ । यस्तो चुनौति र समस्याबाट मुक्त पार्नका लागि युवाहरूलाई अहिले देखि नै सशक्त रूपमा शिक्षा प्रदान गर्न आवश्यक छ । किशोर किशोरीहरूको शिक्षामा जन्म नियन्त्रणका साथै उनिहरूको गुणस्तरीय जीवन विकासित पार्नका निमित्त यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको महत्वपूर्ण भूमिका छ । प्रजनन स्वास्थ्य भन्नाले मानिसका प्रजनन प्रणाली, प्रजनन अंगहरूको स्वास्थ्य, प्रजनन र यौन सम्बन्धि सम्पूर्ण विषयहरू भन्ने बुझाउदछ । यस अन्तर्गत व्यक्तिहरूले सुरक्षित र आनन्दमय यौन जीवन यापन गर्न सक्षम हुनु भन्ने हुन्छ । सन्तान जन्माउने क्षमता छ, सन्तान जन्माउने नजन्माउने, कहिले जन्माउने, कति समयमा जन्माउने भन्ने निर्णय गर्ने स्वतन्त्र छ भन्ने कुराहरू पर्दछन् ।

“संयुक्त राष्ट्रसंघीय जनसंख्या कोष २००० का”अनुसार १५ देखि १९ वर्ष उमेर समुहका पाँच जना किशोरीहरू मध्ये दुई भन्दा बढीको विवाह भईसकेको हुन्छ । सोही उमेर समुहका १७ प्रतिशत किशोरीहरू पहिलो पटक गर्भवती वा आमा भईसकेको अनुसन्धानले

देखाउछ । बालविवाह विशेषता अशिक्षा, गरिब र ग्रामिण क्षेत्रमा बस्ने केटीहरुमा बढी पाइएको छ । सन् २०११ को एक अध्ययन अनुसार २०-२४ वर्ष उमेर समुहका ग्रामिण क्षेत्रमा बस्ने महिला सहरमा बस्ने महिलाहरु भन्दा भण्डै १.५ गुण बढीले १८ वर्ष उमेर समुहका विवाहित किशोरीहरुमध्ये ८६ प्रतिशतले परिवार नियोजनको आधुनिक साधनहरु प्रयोग नगरेको पाइएको छ ।

हिजो आज सहर तथा अर्धसहरी क्षेत्रमा ठाउँ ठाउँमा साइबर खोल्ने गरेको पाइन्छ । केटाकेटीहरुले समेत स्वतन्त्र रुपमा इन्टरनेटमा यौन क्रियाकलापका दृश्यहरु अवलोकन गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसै गरि ब्लु फिल्म अवस्थ्यकर पत्रपत्रिका, टि.भी आदीको माध्यमबाट केटा केटीहरुलाई चाँडै यौन गतिविधिहरुमा होमिन हौस्याउँछ । नेपालका १८ वर्ष मूनिका धेरै व्यक्तिहरु असुरक्षित यौन व्यवहारमा लाग्ने गरेको पाइन्छ । (UNESCO, 2004)

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय (२०६७) प्रजनन स्वास्थ्यले भ्रुण अवस्था देखि मानिस नमरुञ्जेल सम्म आवश्यक पर्ने हुँदा यो मानव विकासको कोसेढुङगा हो । सुरक्षित यौन सम्पर्क भए मात्र स्वास्थ्य रहने स्वास्थ्य शिशुको जन्म हुने नै स्वास्थ्य बालक हुनु हो । युवा किशोर अवस्थामा सुरक्षित र जिम्मेवारी पूर्ण यौन व्यवहार अपानएमा युवा अवस्थामा यौन रोग र अनिच्छित गर्भधारण र असुरक्षित गर्भपतन आदि समस्याबाट मुक्त हुन्छन् । पुन यी युवाबाट असल सन्तान दिए मात्रै भविष्यको सन्ताति स्वास्थ्य रहन्छन ।

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार किशोर अवस्थामा दिइने ज्ञान तथा स्वास्थ्य तथा स्वास्थ्य सेवा, सल्लाह, तथा परामर्श अभिभावक एवं शिक्षकहरुको निर्देशन, दौतरी बीचको सम्बन्ध आदीले उनिहरुको समग्र विकासमा ठूलो प्रभाव पर्दछ । प्रजनन स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले किशोरवस्था एक सम्वेदनशील अवस्था मानिन्छ ।

(क) मानव अधिकार र मानवतावादी सिद्धान्त

काफ्ले,ढकाल र अधिकारी (२०६८) का अनुसार यस सिद्धान्तका न्यायिक मान्यता मानव अधिकार र सम्मान पुर्ण सामाजिक न्याय हो । यस सिद्धान्तले मानव अधिकारको धारणा, मानवअधिकार र संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र र मानवअधिकारको विश्वव्यापि घोषणा पत्रका विशेषहरू विश्वव्यापी र अविभाज्य मानवअधिकार नेपालमा मानवअधिकारको परिदृष्यका साथै बालअधिकार १९८९ र अपाङ्ग अधिकार १९९३, २००६ श्रमिक अधिकार १९४८ र महिला

अधिकार १९७९ जस्ता अधिकारवादी सिद्धान्तलाई विशेष जोड दिन्छ । उक्त अधिकार मध्ये महिला तथा बालबालिकासम्बन्धी अधिकारहरू अन्तर्गत विवाहको उमेर तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी अधिकार पनि पर्दछन् । यस्ता अधिकारबाट बञ्चित भएर नै पनि कम उमेरमा गर्भधारण हुने गर्दछ।

(ख) दैविक तथा धार्मिक सिद्धान्त

ढकाल र कोइराला (२०६६) का अनुसार हिन्दु धर्म अनुसार हरेक कुरा इश्वरको हातमा छ । इश्वरले जे चाह्यो त्यहीँ हुन्छ भन्ने मान्यता छ साथै धार्मिक दृष्टिकोण अनुसार परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्नाले पाप लाग्छ भन्ने मान्यताका कारण पनि कम उमेरमा गर्भधारण गर्न बाध्य हुन्छन् । जति सन्तान भएपनि इश्वरको वरदान भन्ने चलन छ । छोरा जन्मिए मात्र पछि पनि पिण्ड पानी दिन्छ, पितृ मुक्ति मिल्छ, मोक्ष प्राप्ती हुन्छ भन्ने चलन छ । साथै छोरी भनेको अर्काको जहान भनेर छोरीलाई महिनावारी नभई कन्यादान गर्दा अहोधर्म प्राप्ती हुन्छ, साँचो कन्यादान हुन्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ ।

(ग) कानुनी सिद्धान्त

नेपालको कानुनी अवस्था अनुसार विवाहको कानुनी उमेर पुरुषको र महिलाको हकमा २० वर्ष हो साथै परिवारको सहमतिमा पुरुषले २० वर्ष र महिलाले १८ वर्ष विवाह गर्न पाउने व्यवस्था छ । यद्यपि कतिपय समुदायमा अबै पनि बालविवाह प्रथा कायम जसले गर्दा कम उमेरमै गर्भधारण हुने गरेको पाइन्छ । सामाजिक कु संस्कार रुढीवादी समाज साथै अशिक्षा र अज्ञानताका कारण कानुनी कुरलाई वेवास्ता गर्दा र प्रभावकारी कार्यन्वयन नहुँदा आज सम्म बाल विवाहको प्रथाले प्रसय पाएको छ ।

(घ) जैविक सिद्धान्त

ढकाल र कोइराला,(२०६६) जैविक सिद्धान्तअनुसार मानव समुदायको प्रजनन प्रक्रियालाई उसमा रहेको सोचाइ दैनिक रुपमा उसले प्रयोग गर्ने आहार, सामाजिक विकास, आर्थिक अवस्था आदिले प्रभाव पार्दछ ।

जैविक सिद्धान्त प्रजननसँग सम्बन्धित रहेको छ । जैविक सिद्धान्तको विकास १९ औं शताब्दीमा भएको हो । जनसङ्ख्यालाई प्रभाव पार्ने प्रमुख तत्वहरूमध्ये प्रजनन पनि एक हो

प्रजनन जैविकतासँग सम्बन्धित छ । त्यसकारण जैविक सिद्धान्तको अध्ययन विना प्रजननको अध्ययन अपूग हुन पुग्छ । त्यसकारण जैविक सिद्धान्त निकै महत्वपूर्ण रहेको छ ।

२.२ व्यवहारिक साहित्यको पुनरवलोकन

सन् २००६ को “नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण” ले नेपालमा प्रजनन स्वास्थ्यमा उल्लेख्य सुधार भएको देखाएता पनि अबै पनि धेरै समस्याहरु रहेकम छन् । उक्त सर्वेक्षण अनुसार मातृमृत्युदर २८१ प्रति एक लाख जीवित आएको छ । जुन एक दशक अगाडी ५३९ थियो । परिवार नियोजनका आधुनिक साधनहरुको प्रयोगदर ३५.४ प्रतिशतबाट बढेर सन् २००१ मा ४४.२ प्रतिशत पुगेता पनि कुल मागको करिब ६६ प्रतिशत माग पूरा गर्न सकिएको छैन । शिशु मृत्युदरमा पनि उल्लेखिय सुधार आएको छ । सन् २००१ मा प्रतिहजार जीवित जन्म मध्ये ६४ रहेको शिशु मृत्युदर सन् २००६ मा ४१ मा झरेको छ । साथै सन् २००६ को “नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण” अनुसार नेपाली महिलाहरुको औषत विवाह उमेर १९.२ वर्ष रहेको छ । जुन अन्य देशको तुलनामा निकै कम रहेको छ । साथै आदीवासी तथा ग्रमिण भेकमा बस्ने महिलाहरुको विवाह गर्ने औषत उमेर समेत अझ कम रहेको पाईन्छ । - जनसंख्या सम्बन्धि दीर्घकालिन योजना (२०६७-२०६८) ।

महर्जन (२०६६) का अनुसार पहिलेको तुलनामा अहिले केहि मात्रामा भएका अहार विहारको विकास र स्वास्थ्यमा भएको प्रवर्द्धनका कारण उनिहरुमा का उमेरमा यौवनका लक्षण विकास हुन थालेका छन् । साथै सञ्चार मनोरञ्जन आदीले पनि यसलाई प्रशय दिदैछ । जसको फलस्वरुप एसियाली क्षेत्र २ देखि ११.४४ प्रतिशत स्त्रीहरु १६ वर्ष भित्रै यौन सम्पर्क राखिरहेको कुरा अध्ययनले पुष्टि गरेको थियो । विकासित राष्ट्रहरुमा प्रायजसो युवायुवतीहरु २४ पूर्व भित्रमा पहिलो यौन सम्पर्कको अनुभव प्राप्त गरिरहेका हुन्छन् । जसमा फ्रान्स ६७ प्रतिशत, संयुक्त अधिराज्यका ७९ प्रतिशत र अमेरिका ७१ प्रतिशत स्त्रीहरु परेको कुरा प्रतिवेदनले जनाएको छ । जसले गर्दा उनिहरुको यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पर्ने भएकोले किशोरीहरुका यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान दिन अपरिहार्य रहेको देखिन्छ । नेपालमा नेपालको संविधान २०७२ ले प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि हक मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ । महिला भएकै कारण कुनै किसिमको भेदभाव

नगरिने, प्रथा र परम्परा प्रचलनको नाममा कुनै पनि किसिमले कसैलाई पनि शोषण गने नहुने व्यवस्था पनि मुलुकको संविधानले गरेको छ । (नेपालको संविधा २०७२)

सुवेदी (२००४) द्वारा चितवनमा माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान शीर्षकमा गरिएको शोधपत्रको निष्कर्षमा ४०० जना उत्तरकर्ताहरू मध्ये २३० जना उत्तरकर्ताहरू १५ वर्ष भन्दा कम उमेरमा रजस्वला भएको पाइयो त्यस्तै गरी १५ वर्षमा रजस्वलाहुने १४७ जना पाइयो र २३ जना उत्तरदातालाई थहा नभएको पाइयो । यसरी १२० उत्तरदाताले विवाहपूर्वको यौन सम्पर्क अनैतिकता हो भने ५ जना उत्तरदाताले यौन सम्बन्धलाई प्रयोगात्मक रूपमा प्रयोग गरेको पाइयो । ३ जना उत्तरदाताले एकल यौन सम्बन्ध राखेको र २ जनाले बहु यौन सम्पर्क रहने गरेको पाइयो भने ३९४ जना उत्तरदाताहरूलाई गर्भपतन सम्बन्धमा सचेतना नरहेको पाइयो । जसले गर्दा माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको विषयवस्तु प्रभावकारी भएको देखिन्दैन ।

अर्याल (२०७१) ले “दलित समुदायमा प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था” शीर्षकमा गरेको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य शैक्षिक र आर्थिक अवस्थाले प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्थामा परेको प्रभाव पत्ता लगाउनु घैलाडुब्बा मा.वि. भ्नापामा गरिएको उक्त अनुसन्धानको मुख्य नतिजा अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा ५ प्रतिशत महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य राम्रो रहेको र ९५ प्रतिशत महिलाहरूमा प्रजनन स्वास्थ्यमा समस्या रहेको पाइयो ।

गिरी (२०७४) धादिङ जिल्लाको नीलकण्ठ न.पा.का संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयका माध्यमिक तहका छात्राहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान तथा दृष्टिकोण भन्ने विषयमा गरिएको अनुसन्धानका उद्देश्यहरू, किशोरीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान पत्ता लगाउनु, किशोरीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि दृष्टिकोण थाहा पाउनु रहेको छ । उक्त अध्ययनमा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञानको स्थिति, रोग नलाग्नेमा १७.१४ प्रतिशत शारिरीक मानसिक र सामाजिक तवरले पूर्ण स्वास्थ्य रहनेमा ६२.२९ प्रतिशत र थाहा छैन भन्नेमा ६ प्रतिशत पाइयो । उत्तरदाताहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको विकास बारे ज्ञानको स्थिति भन्नेमा २८.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । किशोरीहरूलाई जिम्मेवार पूर्ण निर्णय दिने परिपक्व बनाउनु यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यले भन्ने सम्बन्धमा सबभन्दा बढी ४४.८६ प्रतिशत र सहमतमासबैभन्दा कम २ प्रतिशतको दृष्टिकोण रहेको

पाइयो । उत्तरदाताहरूमा चाँडो गर्भवति र आमा बन्नुको मुख्य कारण अशिक्षा हो भन्ने कथन प्रतिको स्थितिलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी अत्यन्त सहमतमा ४९.४३ प्रतिशत सहमतमा ३५.७१ प्रतिशत अनिर्णयमा ५.७१ प्रतिशत असहमतमा ३.७१ प्रतिशत र अत्यन्त असहमतमा ५.४३ प्रतिशतको दृष्टिकोण रहेको पाइयो ।

श्रेष्ठ,(२०७२) काठमाण्डौ जिल्लामा अवस्थित वृहानिलकण्ठ गा. वि. स. अन्तरगत माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको प्रभावकारिता र त्यसले किशोर किशोरीहरूमा परेको असर सम्बन्धि अध्ययनको उद्देश्य माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि ज्ञान पत्ता लगाउनु, माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको स्थिति पहिचान गर्नु, उक्त तहका विद्यार्थीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाले उनिहरूको व्यवहारमा पारेको असर पत्ता लगाउनु रहेको छ । यस अध्ययन अनुसन्धानबाट के प्राप्त भएको छ भने यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य ज्ञानलाई हेर्दा विद्यार्थीहरूमा १००% मा नै ज्ञान रहेको पाईयो । यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि जानकारी लिने क्रममा घरपरिवारबाट भन्ने १.६३ % रेडियो र टिभीबाट भन्ने ९.७७ %, पुस्तक अध्ययनबाट भन्ने ३१.९८ % र माथिका सबै भन्ने ५६.६८ % रहेको पाईयो । यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा माध्यमिक तह देखि नै दिनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने ५३.०९ % रहेको पाईयो । माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्नु आवश्यक छ भन्ने ९३.४८ % रहेको देखिन्छ । नेपालको सन्दर्भमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको वारेमा धारणा विकास नभएको कारण अशिक्षा हो भन्ने ४८.२० % रहेको देखिन्छ ।

पोखेल, (२०७१) ले “भापा जिल्ला कोहवरा गा.वि.स. का विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोग अवस्था” शीर्षकमा गरेको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान तथा प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउनु अध्ययन क्षेत्रमा ३६.८५ प्रतिशत महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य राम्रो रहेको र ६३.१५ प्रतिशत महिलाहरूमा प्रजनन स्वास्थ्यमा समस्या रहेको पाइयो ।

पौडेल (२०७१) ले “किशोर अवस्थाको विवाहले आमा र बच्चाको स्वास्थ्यमा परेको असर” शीर्षकमा गरेको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य किशोर अवस्थामा विवाह भएका किशोरी

आमाहरूको स्वास्थ्यमा देखिएको असर पत्ता लगाउनु दानाबारी गा.वि.स. इलाममा गरिएको उक्त अनुसन्धानको मुख्य नतिजा अनुसार अध्ययन क्षेत्रमा १२ प्रतिशत महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य राम्रो रहेको र ८८ प्रतिशत महिलाहरूमा प्रजनन स्वास्थ्यमा समस्या रहेको पाइयो ।

निरौला,(२०७३) ले आफ्नो शोधपत्र किशोर अवस्थामा गर्भधारणका कारण प्रजनन स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोध पत्र पाँचथर जिल्लाको थर्पु गा.वि.स. को वडा नं. ७ र ८ मा गर्नु भएको शोध कार्यको उद्देश्यहरूमा किशोरावस्थामा गर्भधारणका कारणहरूको पहिचान गर्नु, किशोरावस्थामा गर्भधारणका कारण स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव, किशोरावस्थामा परीवार नियोजन सम्बन्धि धारणाको पहिचान गर्नु रहेको छ यस शोध कार्यमा महिलाहरूको कम उमेरमा गर्भधारणका कारण प्रजनन स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव अध्ययन गर्ने क्रममा महिलाहरू सामाजिक परम्परा गरिवी अशिक्षा साथै परिवार नियोजनका साधनहरूको अज्ञानता आदिका कारणले महिलाहरूको चाँडै उमेरमा विवाह हुने गरेकोले गर्दा नै काम उमेरमा गर्भवति हुने गरेको पाइयो । त्यस समुदायका अधिकांश महिलाहरूको विवाह २० वर्ष भन्दा कम उमेरमा हुने गरेकोले नै कलिलो उमेरमा गर्भवति हुने गरेको पाइयो नमुना छनौटमा परेका ११५ जना महिलाहरू विभिन्न उमेर समुहका भएपनि सबैको विवाह हुँदाको उमेर २० वर्ष भन्दा कमको पाइयो भने ९४.७८ प्रतिशत महिलाहरूको विवाह १५ देखि १९ वर्ष उमेर भएको पाइयो यसरी चँडो विवाह हुने कारण ९४.७८ प्रतिशत मागी विवाह भएकोले परिवारका सदस्यहरूमा चाँडो विवाह ले कम उमेरमा हुने गर्भधारणले प्रजनन स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभावहरूको ज्ञान नहुने भएको पाइयो । छनौटमा परेका महिलाहरू मध्ये ३५.६५ प्रतिशत श्रीमानको इच्छा अनुसार, ३८.२६ प्रतिशतले आफ्नै रहरले, २१.१७ प्रतिशतले थाहा पाए पनि परिवार नियोजनका साधन सहज रूपमा प्राप्त नभएका कारणले, ४.३४ प्रतिशतले अन्जानमानै पहिलो पटक गर्भधारण हुने गरेको पाइयो । यसरी समाजमा पुरुष प्रधान हजुरवा हजुरआमाको नाति नातिनाको सन्तान हेर्ने रहर महिलाहरूमा सन्तान हेर्ने रहर परिवार नियोजनको साधन सहज प्राप्त नहुनु आदिका कारण महिलाहरू कम उमेरमा गर्भधारण हुने गरेको पाइयो ।

कटुवाल, (२०७४) द्वारा मकवानपुर जिल्लाको बेतेनी गा.वि.स. मा गरेको शाधकार्यको सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव सम्बन्धी शोध शीर्षकमा महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक अवस्था पत्ता लगाउनु, महिलाहरूमा अशिक्षाका

कारणले प्रजननमा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्नु, महिलाहरूको सामाजिक र आर्थिक अवस्थाले प्रजननमा पारेको असर पत्तालगाउनु भन्ने उद्देश्य रहेका छन् । जसमा सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था अध्ययनका क्रममा घर परिवारको सङ्ख्या, शैक्षिक अवस्था, उमेरको अवस्था तथा समग्रमा लैङ्गीक अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । उक्त अवस्थाको अध्ययनबाट समुदायका १३५ जना विवाहित महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक अवस्था अध्ययनमा सहयोग पुग्न जान्छ । परिवारको प्रकारसम्बन्धि अध्ययन सम्बन्धमा संयुक्त परिवारको चलन बढी नै रहेको कतिपय हाम्रो समाजमा आजकल एकल परिवारको पनि बाहुल्यता बढीरहेको अवस्था पाइयो । एकल परिवारको संस्था ३७.०४ प्रतिशत र संयुक्त परिवारको संख्या ६२.०४ प्रतिशत रहेको छ । १५ - १९ वर्षमा विवाह गर्नेहरू ६१.४८ प्रतिशत, २० - २४ वर्षमा विवाह गर्नेहरू २२.९६ प्रतिशत, २५ - २९ वर्षमा विवाह गर्नेहरू १०.३८ प्रतिशत र ३० वर्ष भन्दा विवाह गर्नेको संख्या ५.१८ प्रतिशत रहेको पाइयो । जहाँ सबैभन्दा बढी १५- १९ वर्षमा विवाह गर्नेको संख्या रहेको पाइयो ।

कार्की, (२०६७) द्वारा पाँचथर जिल्लाको थर्पु गा.वि.स.मा कलिलो किशोरावस्थामा गर्भधारण गर्दा किशोरी महिलाको प्रजनन अवस्था धरापमा पर्न सक्छ भन्ने शीर्षकमा गरिएको शोध कार्यमा किशोरावस्थामा गर्भधारण गर्दा महिलाको स्वास्थ्यमा आइपर्ने समस्या पत्तालगानु, यसले प्रजनन स्वास्थ्यमा पार्ने प्रभाव र यसको निराकरण गर्ने उपायहरू सुझाउनु यसका उद्देश्यहरू रहेका छन् । दाम्पत्य जीवन सरल सुखी सम्बृद्धिशाली हुनु पर्दछ । कलिलै उमेरमा गर्भधारण गरेर आज भोली धेरै किशोरीहरू आमा बन्नाले उनीहरूको जीवन त्यति सुरक्षित अवस्थामा रहेको पाइदैन । उनका अनुसार १९ वर्षको उमेरमा ४४% स्त्रीको विवाह भईसकेको हुन्छ भने करिब ४१% आमा बनिसकेका हुन्छन् । यस्तो अवस्थामा स्वास्थ्य शारीरिक, मानसिक र सामाजिक अवस्थामा आँच आउन सक्दछ ।

प्याकुरेल (२००६) महिलाहरूको विवाह र प्रजननदरमा सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक कारणहरूको प्रभाव प्रवल रहेको हुन्छ । भापा जिल्लाको दहागढी गाउँ विकास समितिका महिलाहरूको विवाह र प्रजननदरमा सामाजिक सांस्कृतिक तत्वहरूको प्रभाव शिर्षकमा गरिएको उक्त सोध अध्ययनले अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था पहिचान गरि त्यसबाट विवाह र प्रजननदरमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउने उद्देश्य राखेको पाइन्छ । उक्त

शोधपत्र अध्ययनले महिलाहरुको पेशा, आयस्तर, शिक्षा, सामाजिक, साँस्कृतिक मुल्यमान्यताले विवाह र प्रजननदरमा प्रभाव पारेको निष्कर्ष निकालेको छ ।

माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको प्रभावकारिता र त्यसले किशोरकिशोरीहरुमा पारेको प्रभाव अध्ययन सम्बन्धि सहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न पाठ्यपुस्तक, जर्नल, अनुसन्धान प्रतिवेदन, शोधपत्र प्रकाशित अभिलेख आदि विभिन्न मन्त्रालयबाट प्राप्त बुलेटिन केन्द्रिय विभागबाट प्राप्त विभिन्न अभिलेखहरुको पुनरावलोकनले अध्ययनलाई सहयोग गरेको छ । यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा बदलिदो समाजका निम्ति अति आवश्यक छ ।

त्यसैले प्रत्येक विद्यालयहरुमा विषयवस्तुसंग दक्ष भएका शिक्षक प्रयुक्त हुनुपर्दछ । यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान हुनु भन्दा उक्त ज्ञानलाई व्यवहारमा उतार्नु वढी उपयोगी मानिन्छ । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान भएता पनि व्यवहारिक जीवनमा उतार्ने व्यक्तिहरुको कमि देखिन्छ । सम्बन्धित सहित्यको पुनरावलोकन हेर्दा माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्र छात्राहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयमा पाठ्यक्रमहरु थप गरि प्रभावकारी रुपमा अध्ययन गराउनु पर्ने देखिन्छ र यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा प्रति सकारात्मक सोचहरु निर्माण गर्नका लागि विभिन्न पत्र पत्रिका लगायत विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

२.३ अध्ययनका लागि पुनरावलोकनको उपयोगिता

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानको लागि साहित्यको पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ । अनुसन्धानको विषयसंग सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले अनुसन्धानकार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी तरिकाले सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्ने विविध सामग्रीको सहज परिपुर्ति नगरेर अनुसन्धानकर्तालाई आफ्नो अनुसन्धान कार्य तथा विषयसंग सम्बन्धित विस्तृत ज्ञान हासिल गरेर अनुसन्धानसंग सम्बन्धित विभिन्न सिद्धान्त परिभाषाहरुको खोजी संगै पुर्व समयमा भएका खोज तथा प्राप्तीहरुका साथै वास्ताविक तथ्याडकहरुको अध्ययन गर्न पनि मद्दत गर्दछ । त्यसैले पुर्व साहित्यको अध्ययनले सम्बन्धित अनुसन्धानकर्तालाई आफ्नो अनुसन्धान कार्यलाई सहि बाटोमा निर्देशित गर्ने भएकोले माथी उल्लेखित पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनको अध्ययन

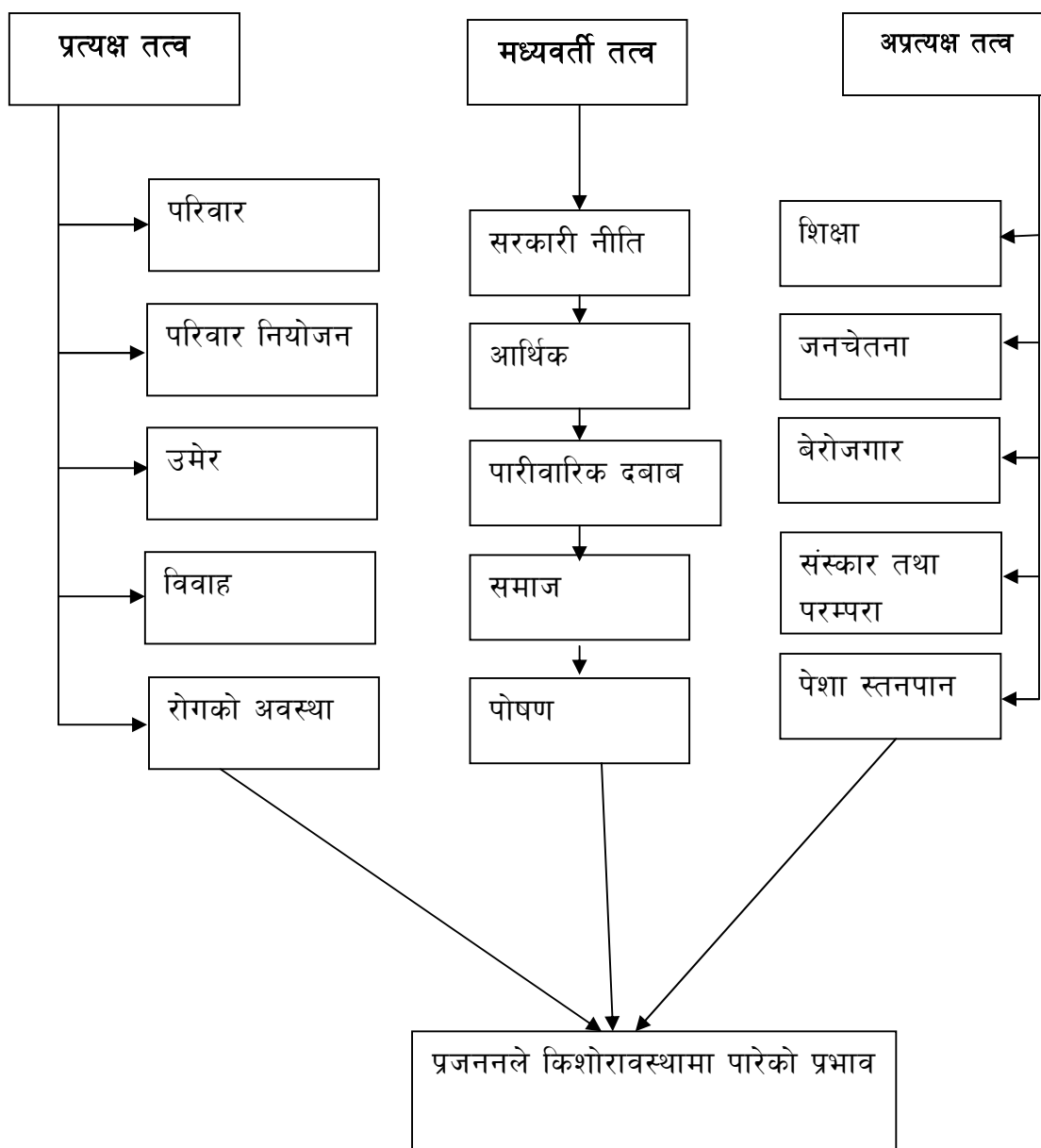
गरेका थिए । जसले गर्दा यस अध्ययन कार्यलाई पुरा गर्न सहयोग पुगेको छ । पुनरालोकनको प्रयोगबाट अध्ययन क्षेत्रको निर्धारण गर्न सजिलो /सक्षम बनाउनका साथै यसको प्रयोगबाट उपयुक्त अनुसन्धान समस्याको छनौट गर्न सहयोग पुगेको छ । त्यतै गरि अनपेक्षित पुनरावृत्तिलाई हटाउन सहयोग र अध्ययनको निष्कर्षलाई व्याख्या र विश्लेषण गर्न पुनरालोकनको प्रयोगले सहयोग पुगेको छ ।

२.४ अवधारणात्मक ढाँचा

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानकर्ताले कसरी पूर्णता दिने समयमै अनुसन्धान कार्य कसरी सम्पन्न गर्ने भनि बनाइएको चित्रात्मक प्रस्तुति नै अवधारणात्मक ढाँचा हो । जहाँ विविध चरहरूको प्रभाव र सम्बन्धलाई कसरी अगाडी बढाउन चहेको हो नतिजाको अपेक्ष के गरेको छ भन्ने कुराको जानकारी उक्त चित्रले प्रदर्शन गर्दछ । प्रस्तुत अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचालाई निम्न चित्रात्मक रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ । मातृशिशु हेरचाह आदिले पनि पौष्टिक जीवन वाँच्न तथा समस्या ल्याउन सहयोग पुऱ्याउने हुन्छ । परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व, नवजात शिशु र बाल, गर्भपतनका कारणबाट उत्पन्न हुने स्वास्थ्य स्याहारसमस्याहरूको रोगथाम र उपचार यौन रोग संक्रमण र एचप्रजनन स्वास्थ्यकाबाभोपनको रोगथाम तथा उपचारआइ भी एड्स लतत्वहरु प्रौढमहिलाहरूको स्वास्थ्य किशोर किशोरीहरूको लैंगिकतामा आधारित हिंसाप्रजनन स्वास्थ्य ।

यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य भ्रुण अवस्थादेखी मानिस नमरुन्जेल सम्म सम्बन्धित छ । जसले गर्दा यो प्रकृया मानव विकासकै कोशेदुङ्गा मानिएको छ । विभिन्न अध्ययनले देखाए अनुसार वयस्क व्यक्तिहरू बीच सम्पर्क भए मात्र भ्रुण स्वस्थ्य रहन्छ र सरल ढंगबाट स्वस्थ्य शिशुको जन्म हुन्छ । युवा तथा किशोर अवस्थामा सुरक्षित र जिम्मेवारपूर्ण यौन व्यवहार नअपनाए विभिन्न समस्याहरू फेल्टु पर्ने हुन्छ । जसबाट अनिच्छुक गर्भधारण, आफै गर्भपतन, पाठेघर खस्ने समस्या जस्ता शारिरीक कठिनाईहरू आउछन् । यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यले केवल शारिरीक सम्बन्ध वा वच्चको जन्मसंग मात्र सम्बन्ध राख्दैन । यसले परिवार नियोजन, पाठेघर र प्रजननदर संक्रमण, एच.आई.भी. पाठेघर खस्ने समस्या, नवजात शिशुको हेरचाहा किशोर किशोरीहरूको स्वास्थ्य मातृस्वास्थ्य, वृद्धवृद्धाहरूको हेरचाह जस्ता वृहत विषयहरू समेट्दछ

। यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य र अधिकार त्यतिखेर सुनिश्चित भएको मानिन्छ । जतिखेर कुनै पनि व्यक्तिभाथी उल्लेखित सवाल बारे पूर्ण एवं सहि जानकारी हुन्छ, र समस्याहरुको उचित निदान पाएर स्वास्थ्य सम्मानपूर्ण जीवनयापन गर्न सकिन्छ ।

अध्याय -तीन

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

अध्ययन विधि अनुसन्धान कार्यलाई अगाडी बढाउने विधि हो जसले अध्ययनलाई सरल सहज एवम सार्थकता प्रदान गर्नुका साथै विश्वसनीय र वैध बनाउँदछ। कुनै पनि कार्य गर्नको लागि कसरी गर्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रश्न उठ्छ त्यहि कुरालाई सिलसिलेवार बनाउने विधि नै अनुसन्धान विधि हो। यस अनुसन्धान विधीभित्र अनुसन्धानको सुरुदेखि अन्त्यसम्म गरिने क्रियाकलापहरूलाई समावेश गरिएको हुन्छ। तिनीहरूमा तथ्याङ्कका स्रोतहरू अनुसन्धान ढाँचा अध्ययनको जनसंख्या एवं नमुना छनौट प्रकृया तथ्याङ्क संकलन एवं विश्लेषण प्रकृया र समय तालिका आदी जस्ता कुराहरूलाई समेटेर चर्चा गरिएको छ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

अनुसन्धान कार्यलाई वैज्ञानिक, प्रभावकारी र तार्किक निष्कर्षमा पुर्याउनका लागि सावधानीपूर्वक निर्माण गरिएको कार्ययोजनालाई अनुसन्धान ढाँचा भनिन्छ। यसलाई अनुसन्धानको आधार स्तम्भको रूपमा लिइन्छ। जसले अनुसन्धानका मुख्य उद्देश्यहरूको परिपूर्ति गर्न सक्ने किसिमको ढाँचा छनौट गर्नु पर्दछ। कुनै पनि विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न विभिन्न तरिकाहरू अवलम्बन गरिन्छ। जस्तै ऐतिहासिक, प्रयोगात्मक, वर्णनात्मक आदी। यस अध्ययनमा माथी उल्लेखित तरिकाहरू मध्ये वर्णनात्मक ढाँचालाई अवलम्बन गरिएको छ।

३.२ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू

यस अध्ययनका निम्ति दुई किसिमका तथ्याङ्क स्रोतहरूको प्रयोग गरिएकोछ।

३.२.१ प्राथमिक स्रोतहरू

तथ्याङ्क संकलनका साहधनहरू प्रयोग गरी श्री देउराली माध्यमिक विद्यालय, श्री त्रिवेणी माध्यमिक विद्यालय र श्री गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट तथा छलफल गरी संकलित तथ्याङ्कका आधारमा अध्ययन गरिएको छ।

३.२.२ द्वितीय स्रोतहरू

शोधकार्य, लेख, रचना, अनुसन्धान प्रतिवेदन तथा स्वास्थ्य केन्द्र, विद्यालय, नगरपालिका, जि.शि.का. तथा गैर सरकारी संघ संस्थाहरूबाट उपलब्ध सूचना एवं तथ्याङ्कलाई यस अध्ययनको द्वितीय तथ्याङ्क स्रोतहरूका रूपमा गरिएको छ। यस अनुसन्धान पत्र तयार गर्दा

तथ्याङ्कहरूको संकलन गर्नका लागि प्रयोग गरिएका पुस्तक, पत्र पत्रिका,लेख/रचना , प्रतिवेदन आदि सामग्रीहरूको नामावली/नमुना सन्दर्भ ग्रन्थ सूचीमा उल्लेख गरिएको छ ।

३.३ अध्ययनको जनसङ्ख्या

यस अध्ययनमा धनकुटा नगरपालिका भित्र रहेका तीनवटा श्री गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालय, श्री त्रिवेणी माध्यमिक विद्यालय र श्री देउराली माध्यमिक विद्यालयका जम्मा १२०० मध्येबाट ३७० जना छात्र छात्राहरूलाई अध्ययनको जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.४ नमूना छनौट विधि

यस अध्ययनमा धनकुटा नगरपालिका वार्ड नं. ६, ७ र ९ मा अवस्थित श्री गोकुण्डेश्वर मा.वि. कक्षा ९ देखि कक्षा १२ का जम्मा ६०० विद्यार्थीहरू मध्येबाट १५० त्रिवेणी मा.वि. का कक्षा ९ देखि कक्षा १२ का जम्मा ४५० जना मध्येबाट १३० जना र देउराली मा.वि. कक्षा ९ देखि कक्षा १२ का जम्मा १७० जना मध्येबाट ९० गरी जम्मा १२०० जनाबाट रेण्डम सेम्लिय विधि प्रयोग गरी ३७० जना विद्यार्थीलाई अध्ययनका लागि लिइएको छ ।

३.५ नमूनाको आकार

धनकुटा नगरपालिका वार्ड नं. ६, ७ र ९ मा अवस्थित कक्षा ९ - १२ गोकुण्डेश्वर मा.वि. जम्मा ६०० छात्र छात्रा, श्री त्रिवेणी मा.वि.का ४५० छात्र छात्रा र देउराली मा.वि. का १७० जना गरी कक्षा ९-१२ का जम्मा १२२० जना मध्ये रेण्डम सेम्लियड विधिबाट ३७० जनालाई अध्ययनको नमूनाको रूपमा लिइएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क संकलनको साधन र वैधता

अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई सफल पार्नका लागि तथ्याङ्क संकलनका साधनहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । अध्ययनको विषयवस्तु अनुसार अनुकूल हुने साधनहरूको छनौट गरि अनुसन्धानकर्ता त्यस साधनप्रति स्पष्ट हुन जरुरी रहन्छ । अनुसन्धान कार्यको लागि विविध प्रकारका तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू प्रयोग गर्ने गरिन्छ । यस अध्ययनमा विषयवस्तुसंग सम्बन्धित प्रश्नहरूको प्रश्नावली प्रमुख साधनको रूपमा रहेको छ । साथै अध्ययन कार्य गर्दा अपनाउनु पर्ने आवश्यक सम्पूर्ण साधनहरूको उपयोग गरिने साधन वैध हुन आवश्यक छ र वैध नभएको अवस्थामा त्यस अध्ययनबाट भरपर्दो र स्तरिय प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिदैन । यस अध्ययनमा प्रयोग गरिने साधनको वैधता जाँच गर्नका लागि उद्देश्य र शिर्षकसंग मेल खाने

प्रश्न निर्माण गरि सम्बन्धित शिक्षकलाई देखाई उत्तरदाताको विशेषता संग मेल खाने गरि श्री देउराली माध्यमिक विद्यालय, ध.न.पा.-९ बेलहारा धनकुटाका कक्षा ९ देखि १२ कक्षाका ५ जना विद्यार्थीहरूमा परीक्षण गरी अस्पष्ट प्रश्नहरूलाई सच्याएर प्रश्नमा भएको वैधता सहितको पूर्ण प्रश्नावली तयार गरिएको छ ।

३.७ तथ्याडक संकलन प्रक्रिया

तथ्याडक संकलनका लागि थुप्रै तरिका र प्रक्रियाहरू छन् । तथ्याडक कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानको जीवन्त तत्व मानिन्छ । तथ्याडक बिना कुनै अध्ययन पुरा हुन सक्दैन । त्यसै अनुरूप अध्ययन कार्यलाई अगाडी बढाउनका लागी अध्ययनमा किशोर किशोरीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुले पारेको प्रभाव पत्ता लगाउन उपयुक्त तरिका अपनाइएको छ तथ्याडक संकलन गर्ने साधनको निर्माण पश्चात स्वास्थ्य शरिरीक तथा जनसंख्या शिक्षा विभागबाट स्वीकृति प्राप्त चिठ्ठी सम्बन्धित विद्यालयको प्रधानध्यापकलाई दिई प्रधानध्यापकको स्वीकृति र आवश्यक सुझाव र जानकारी लिए पश्चात प्रत्यक्ष अन्तरवार्ताद्वारा प्रश्नावली बमोजिम प्रत्येक लक्षित समुहसंग तथ्याडक संकलन गरिएको छ ।

३.८ तथ्याडकको व्याख्या र विश्लेषण

तथ्याडक शुद्ध र वैध भएर मात्र पुग्दैन त्यसलाई सहि तरिकाले व्याख्या र विश्लेषण हुनु नितान्त आवश्यक छ । प्राप्त तथ्याडकलाई के कसरी विश्लेषण व्याख्या र प्रस्तुतिकरण गर्ने सो बारेमा स्पष्ट हुनुपर्दछ । अध्ययन कार्य गर्न धनकुटा नगरपालिकाका तीनवटा माध्यमिक विद्यालयका कक्षा ९-१२ मा अध्ययनरत छात्र छात्राहरूबाट प्रश्नावली भरिसकेपछि त्यसका आधारमा सम्पूर्ण प्रश्नहरूलाई मिलन चिन्हको माध्यमबाट तालिकीकरण गरिएको छ । तालिकीकरण पश्चात तथ्याडकको सम्पादन संकेतीकरण र वर्गीकरण गरिएको छ र प्राप्त तथ्याडकको प्रक्रिया अनुसार पाइचार्ट, स्तम्भ चित्रमा पनि देखाईएको छ ।

अध्याय-चार

तथ्याङ्क तथा उपलब्धिको व्याख्या र विश्लेषण

यस अध्यायले तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण प्रकृत्यालाई प्रस्तुत गर्दछ । अनुसन्धान कार्यलाई उपलब्धिमुलक तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि उदेश्यमा केन्द्रित रहि प्राप्त गरेका कोरा तथ्याङ्कलाई उचित तरिकाले व्याख्या विश्लेषण गर्नु पर्दछ । अनुसन्धानलाई उदेश्यमूलक बनाउनका लागि प्राप्त तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण उपयुक्त ढङ्बाट गरिनु पर्दछ । प्रश्नावली अनुसार प्राप्त तथ्याङ्कलाई उदेश्यका आधारमा मुख्य शीर्षक र उपशीर्षकको आधारमा विभाजन गरि प्राप्त तथ्याङ्कलाई व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१ विद्यार्थीहरुको सामान्य विशेषता

४.१.१ लिङ्गको आधारमा विद्यार्थीको वर्गिकरण

महिला र पुरुष (छात्रा र छात्र) प्राकृतिक रूपमा भिन्न हुनु लिङ्ग हो । धनकुटा जिल्लास्थित धनकुटा नगरपालिका भित्र रहेका ३ वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरुमा गरिएको अध्ययनमा प्राप्त लिङ्गीय विवरण निम्न तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १ विद्यार्थीहरुको लिङ्गीय विवरण

क्र.स	लिङ्ग	संख्या	प्रतिशत %
१	छात्रा	१९८ जना	५३.५१ %
२	छात्र	१७२ जना	४७.४९ %
जम्मा		३७० जना	१००.०० %

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७४

प्रस्तुत माथिको तालिका नं. १ बाट यो प्रष्ट हुन्छ कि अध्ययनमा ३७० जना विद्यार्थीहरु समावेश भएका छन् । जसमा सबैभन्दा बढी छात्राहरुको सङ्ख्या ५३.५१ प्रतिशत रहेको पाइयो पुरानो संस्कार संस्कृति मूल्य र मान्यता बोकेको हाम्रो जस्तो समाजमा छात्र र छात्रामा लिंगीय विभेद रहिरहेता पनि लिंगीय आधारमा छात्राहरुको सङ्ख्या बढी हुनुमा समाजको विकास र परिवर्तनसंगै मानिसहरुको व्यवहारमा परिवर्तन हुदै आएको कुरा तालिकाबाट प्रष्ट हुन आउछ ।

४.१.२ विद्यार्थीको उमेरगत समुह

W.H.O.का अनुसार १३ वर्ष देखि १९ वर्ष सम्मका छात्र छात्राहरुको उमेरलाई किशोरावस्था मानिन्छ । माध्यमिक तहमा विशेषता १४-१७ वर्षका विद्यार्थीहरुले अध्ययन गर्ने गरेको पाईन्छ । यो अध्ययनमा प्राप्त विवरणलाई तालिकामा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ ।
तालिका नं. २ विद्यार्थीको उमेर समुह विवरण

क्र.स.	उमेर समुह	जम्मा	प्रतिशत %
१	१३	१७ जना	४.५९ %
२	१४	८५ जना	२२.९८ %
३	१५	१०६ जना	२८.६४ %
४	१६	६७ जना	१८.६४ %
५	१७	३५ जना	९.४६ %
६	१८	३१ जना	८.३८ %
७	१९	२९ जना	७.८३ %
जम्मा		३७० जना	१००.०० %

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७४

उपरोक्त तालिका नं. २ बाट के प्रष्ट हुन्छ भने उक्त क्षेत्रको माध्यमिक तहमा पढ्ने विद्यार्थीहरु मध्ये सबै भन्दा वढी १५ वर्ष उमेर समूहका २८.६४ प्रतिशत रहेको पाइयो भने १३ वर्ष उमेर समूहका सबै भन्दा कम ४.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

४.१.३ विद्यार्थीहरुको जातजातिगत विवरण

हाम्रो देश नेपाल बहुल जातजाति वसोबास रहेको देश हो । यहाँ १२५ जातजाति वसोबास गर्ने गर्दछन । यस अध्ययनको दायरामा परेका छात्रछात्राहरुको जातजातिहरुलाई तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका नं. ३ विद्यार्थीहरूको जातजाति सम्बन्धि विवरण

क्र.स.	जातजाति	संख्या	प्रतिशत %
१	तामाङ्ग	३५ जना	९.४५ %
२	ब्राह्मण	५७ जना	१५.९३ %
३	नेवार	४३ जना	११.६२ %
४	क्षेत्री	३८ जना	१०.२८ %
५	गुरुङ	१० जना	२.७० %
६	मगर	३१ जना	८.३७ %
७	राई	८७ जना	२३.५१ %
८	कामी	१३ जना	३.५१ %
९	लिम्बु	४५ जना	१२.१८ %
१०	माम्मी	१२ जना	३.२४ %
	जम्मा	३७० जना	१००.००%

स्रोत : विद्यालय अभिलेख, २०७४

माथिको तालिका नं. ३ लाई हेर्दा यस अध्ययन क्षेत्रका ३७० जना विद्यार्थीहरू जो उत्तरदाता मध्ये सबैभन्दा बढी राई जाति २३.५१ प्रतिशत रहेको पाइयो भने ब्राह्मण १५.९३ प्रतिशत, क्षेत्री १०.२८ प्रतिशत, नेवार ११.६२ प्रतिशत, तामाङ्ग ९.४५ प्रतिशत, लिम्बू १२.१८ प्रतिशत, कामि ३.५१ प्रतिशत, माम्मि ३.२४ तथा गुरुङ २.७० जुन सबैभन्दा कम बाहुल्यता रहेको जाति रहेको पाइयो ।

४.१.४ विद्यार्थीहरूको धर्मगत विवरण

नेपाल एक बहुभाषिक बहुधार्मिक देश हो । यहाँ १२३ भाषा र करिब १० वटा भन्दा बढी धर्म मान्ने मानिसहरू वसोबास गर्दछन् । यस अध्ययनमा विद्यार्थीहरूले मान्दै आएको धर्मलाई तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

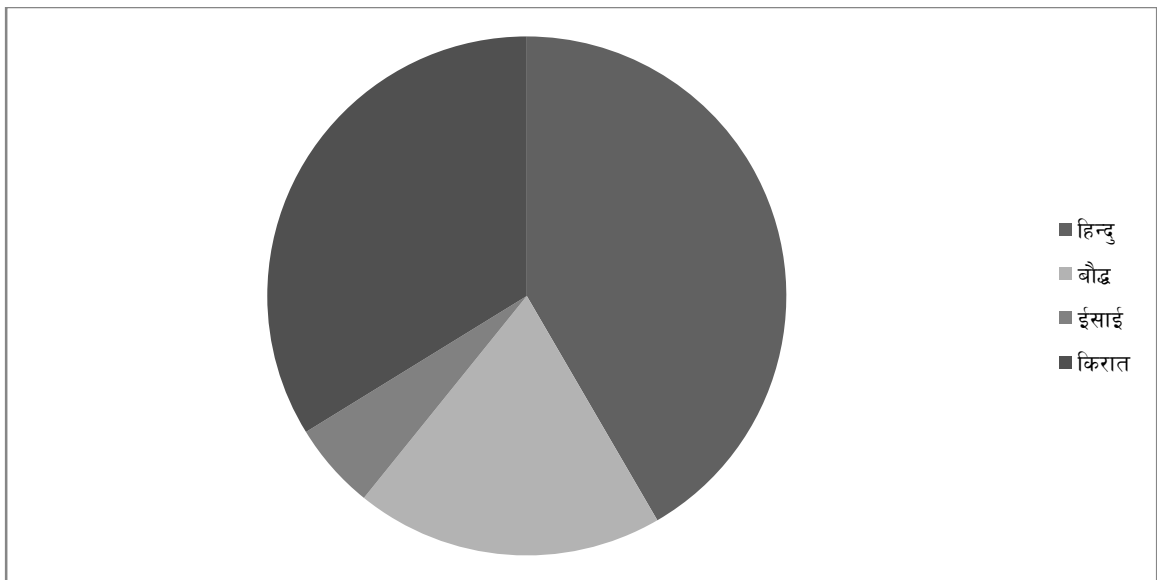
तालिका नं. ४ विद्यार्थीहरूको धर्म सम्बन्धि विवरण

क्र.स.	धर्म	संख्या	प्रतिशत %
१	हिन्दु	१५४ जना	४१.६२ %
२	बौद्ध	७१ जना	१९.१९ %
३	ईसाइ	२० जना	५.४० %
४	किरात	१२५ जना	३३.७९ %
	जम्मा	३७० जना	१००.००

माथिको तालिका नं. ४ लाई हेर्दा यस अध्ययन क्षेत्रमा ३७० जना विद्यार्थीहरूमध्ये १५४ जनाले हिन्दु धर्म मान्ने गरेको देखिन्छ । त्यस्तै १२५ जनाले किराँत धर्म मान्ने गरेको , ७१ जनाले बौद्ध धर्म मान्ने गरेको र २० जनाले ईसाई धर्म मान्ने गरेको पाइयो । निष्कर्षमा यो भन्न सकिन्छ की यस क्षेत्रमा बस्ने बहुसंख्याकले हिन्दु धर्म मान्ने गरेको पाइयो । यस्तो हुनुको कारण नेपालका लगभग ८० प्रतिशत मानिसहरु हिन्दु धर्म मान्ने भएकाले भन्न सकिन्छ । जसलाई चित्र नं. १ बाट प्रष्ट पारिएको छ ।

चित्र नं. १

विद्यार्थीहरूको धर्म सम्बन्धि विवरण

४.१.५ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि जानकारी लिएको विवरण

विज्ञान र प्रविधिको विकाससंगै मानिसहरुमा विभिन्न चाहना र यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धिका कुराहरु जान्ने उत्सुकता बढ्दै गएको छ। त्यसको सेरोफेरोमा रहेर विद्यार्थीहरुमा सोधिएको प्रश्नबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ५ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि जानकारी लिने माध्यमको विवरण

क्र.स.	वितरण	संख्या	प्रतिशत %
१	रेडियो टि.भी.	१६जना	४.५९ %
२	घरपरिवारबाट	३५ जना	९.४६ %
३	पुस्तक अध्ययन	१४३ जना	३८.६४ %
४	माथिका सबै	१७५ जना	४७.२९ %
जम्मा		३७० जना	१००.००

माथिको तालिका नं. ५ मा दिएको तथ्याङ्क अनुसार यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको जानकारी कुन माध्यमबाट लिनु भयो भन्ने प्रश्नवलीमा रेडियोने टि.भी, घरपरिवार आदिबाट भन्नेमा ४७.२९ प्रतिशत विद्यार्थी पाइयो भने सबैभन्दा कम घरपरिवारबाट भन्ने विकल्पमा ४.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो।

४.१.६ पुरुषको मुख्य प्रजनन अंगको ज्ञान सम्बन्धि विवरण

मानव शरिरमा भएका प्रजनन प्रणालीको बारेमा जो कोहिलाई पनि जानकारी हुन नितान्त आवश्यक छ। प्रजनन अंगहरुको ज्ञान भएमा कुनै पनि यौन समस्याबाट ग्रसित हुन पर्दैन। आफूलाई भएको समस्याको बारेमा सहजै आफू भन्दा शिक्षित व्यक्तिसंग त्यस सम्बन्धि परामर्श लिन सक्दछ। त्यसै गरि पुरुष अंगको बारेमा जानकारी प्राप्त भएमा कुन यौन अंगले कस्तो काम गर्दछ। प्रजनन कार्यमा कुन यौनअंगको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ भन्ने ज्ञान हुन्छ। त्यहि अंगहरुको जानकारीको विवरण तलको तालिकाबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ।

तालिका नं. ६ पुरुषको मुख्य प्रजनन अंग सम्बन्धि विवरण

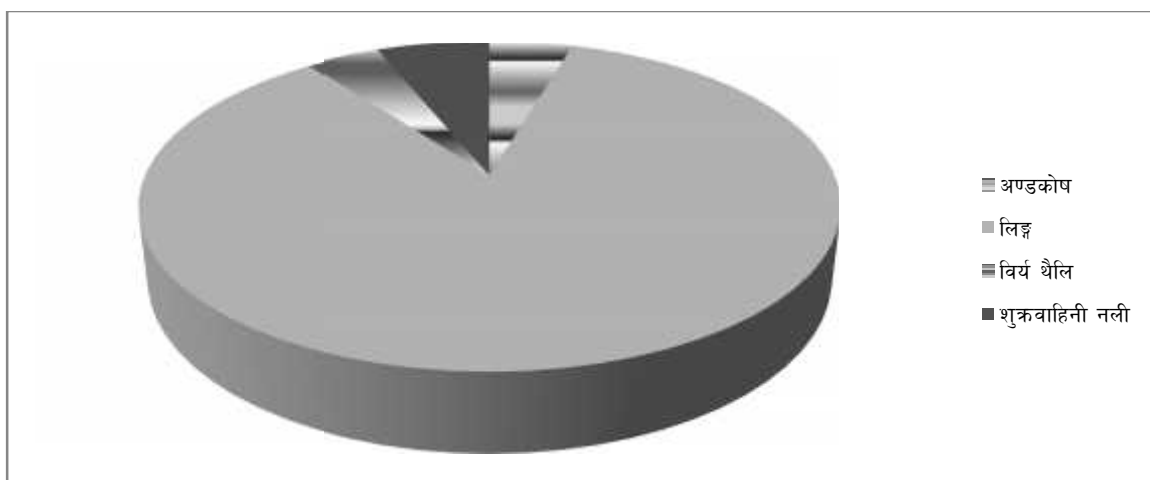
क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	अण्डकोष	१७	४.५९ %
२	लिङ्ग	३१५	८५.१३ %
३	विर्य थैलि	१५	४.०६ %
४	शुक्रवाहिनी नली	२३	६.२१ %
	जम्मा	३७०	१००.००%

माथिको तालिका नं. ६ बाट के प्रष्ट हुन्छ भने पुरुषको प्रजनन अंग मध्ये लिंगको ज्ञान ८५.१३ प्रतिशत छत्र छात्राहरुमा रहेको र शुक्रवाहिनी नली को ज्ञान ७.२१ प्रतिशत, अण्डकोष को ज्ञान ४.५९ प्रतिशत र विर्यथैलीको ज्ञान ४.०६ प्रतिशतमा रहेको पाइयो ।

माथिको तालिकाबाट पुरुषको मुख्य प्रजनन अंग अण्डकोष हुनु पर्नेमा धेरै छत्र छात्राहरुले लिंग भनेको यसरी हेर्दा सबै विद्यार्थीहरुमा उक्त विषय वस्तु प्रति उचित ज्ञान नभएको हुदा यस सम्बन्धि आवश्यक ज्ञान दिनु पर्ने देखिन्छ । पुरुषको मुख्य प्रजनन अंग सम्बन्धि विवरणलाई चित्र नं. २ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. -२

पुरुष प्रजनन अंग सम्बन्धि विवरण

४.१.७ महिलाहरूको मुख्य प्रजनन अंगको ज्ञान सम्बन्धि विवरण

महिलाका मुख्य प्रजनन अंग सम्बन्धि प्रश्न गरेर त्यसका लागि चारवटा अंगहरूको नाम दिएको छ र त्यस मध्ये मुख्य प्रजनन अंग छुट्याउनु नितान्त आवश्यक छ । महिला मुख्य प्रजनन अंग सम्बन्धि ज्ञानको विवरणलाई तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका नं. ७ : महिलाहरूको मुख्य प्रजनन अंग सम्बन्धि विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	योनी	१७७ जना	४७.८३ %
२	पाठेघर	९३ जना	२५.१३ %
३	अण्डाशय	५५ जना	१४.८७ %
४	अण्डाबाहिनी नली	४५ जना	१२.१७ %
	जम्मा	३७० जना	१००.००

माथिको तालिका नं. ७ अनुसार महिलाको मुख्य प्रजनन अंग योनीको जानकारी सम्बन्धमा ४७.८३ प्रतिशत र पाठेघरको जानकारी २५.१३ प्रतिशतमा रहेको र अण्डाशयको जानकारी १४.८७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम अण्डाबाहिनको जानकारी १२.१७ प्रतिशतमा रहेको पाइयो । माथिको तालिका अनुसार महिलाको मुख्य प्रजनन अंग अण्डाशय हुनुपर्नेमा धेरै छात्रछात्राहरूले योनी र पाठेघर भनेको हुनाले माध्यमिक तहमा पनि यसको उचित ज्ञान नभएको पाइयो । त्यसकारण यस सम्बन्धि आवश्याक ज्ञान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

४.१.८ स्त्रीहरूको अन्य यौन अंगको ज्ञान सम्बन्धि विवरण

यौन अंग भन्ने कुरा सबैमा हुने चिज हो र यो प्राकृतिक देन हो । त्यसमध्ये स्त्रीहरूको भित्री र बाहिरी यौन अंग हुन्छन् । यहाँ दिएको मध्ये कुन चाहि पहिलो यौन अंग हो भन्ने प्राप्त जानकारी तलको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ ।

तालिका नं. ८ : स्त्रीहरुको यौन अंग सम्बन्धि विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	मुत्रद्वार	२० जना	५.४० %
२	मलद्वार	२१ जना	५.६७८ %
३	स्तन	२९८ जना	८०.५४ %
४	योनी	३१ जना	८.३८ %
	जम्मा	३७० जना	१००.०० %

तालिका नं. ८ लाई हेर्दा स्त्रीहरुको यौन अंग यौनीको ज्ञान सबैभन्दा बढी ८०.५४ प्रतिशतमा रहेको पाइयो भने सबै भन्दा कम ज्ञान मुत्रद्वार भन्ने ५.४० प्रतिशत रहेको देखिन्छ, यस अध्ययनबाट के स्पष्ट हुन्छ भने तुलनात्मक रूपमा धेरै जना विद्यार्थीहरुलाई स्त्रीहरुको यौन अंगको ज्ञान रहेको देखिन्छ ।

४.१.९ शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुने अंग सम्बन्धि ज्ञान

स्त्री गर्भाधान हुनलाई पहिला उसमा अण्डाबाहिनी नलीमा शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुनुपर्छ तब मात्र महिला गर्भवती हुन सक्षम हुनेछिन् । त्यसकारण माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा यस सम्बन्धि कति जानकारी प्राप्त रहेछ भन्ने विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ९ : स्त्रीको अंगमा शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुने सम्बन्धि ज्ञानको विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	पाठेघर	९७ जना	२७.२९ %
२	शुक्रबाहिनी नली	२७ जना	७.२९ %
३	अण्डबाहिनी नली	२०७ जना	५५.९४ %
४	योनी	३९ जना	१०.५४ %
	जम्मा	३७० जना	१००.०० %

माथिको तालिका नं. ९ लाई हेर्दा स्त्रीको कुन अंगमा शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुन्छ भनि सोधिएको प्रश्नको उत्तरमा भन्दा पाठेघर हो भन्नेहरू २७.२१ प्रतिशत र शुक्रवाहिनी नली भन्नेहरू ७.२९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ त्यसै गरी अण्डवाहिनी नली भन्नेहरू ५५.५४ प्रतिशत रहेको पाइयो। यस अध्ययनबाट के स्पष्ट हुन्छ भने स्त्रीको अण्डवाहिनी नलीमा शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुन्छ भन्ने छात्रछात्राहरूको संख्या धेरै पाइयो जसले गर्दा उनीहरूमा आवश्यक ज्ञान रहेको देखिन्छ।

४.१.१० गर्भाधानको मुख्य लक्षणसम्बन्धि ज्ञान

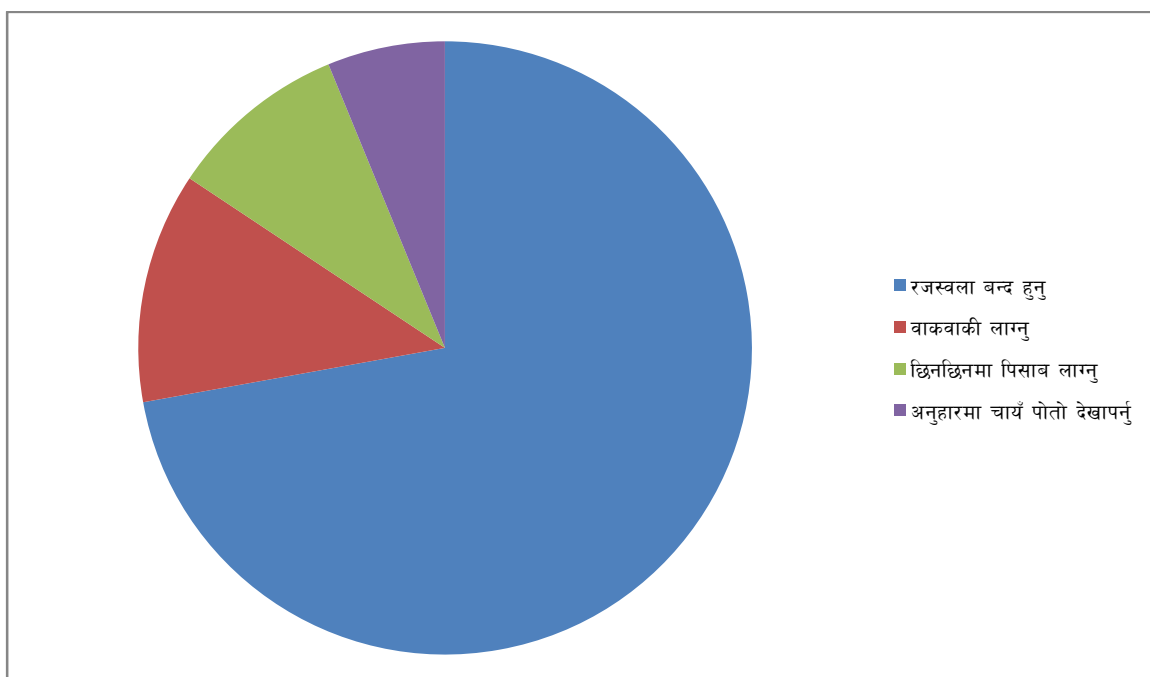
गर्भधारण गरेपछि सन्तान नजन्माउन्जेलसम्मको अवस्थालाई गर्भावस्था अथवा गर्भवती भनिन्छ। गर्भावस्थामा महिलाको निकै हेरचाह गर्नु पर्दछ। अन्यथा गर्भ खेर जान सक्छ। गर्भाधान भएको बेलामा मुख्य लक्षण देखा पर्दछन्। जुन तलको तालिकामा देखाइएको छ। तालिका नं. १० : गर्भाधानको मुख्य लक्षणको विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	रजस्वला बन्द हुनु	२६७ जना	७२.१६ %
२	वाकवाकी लाग्नु	४५ जना	१२.१७ %
३	छिनछिनमा पिसाव लाग्नु	३५ जना	९.४६ %
४	अनुहारमा चायाँ पोतो देखापर्नु	२३ जना	६.२१ %
	जम्मा	३७० जना	१००.०० %

माथिको तालिका नं. १० मा गर्भाधानको मुख्य लक्षण भनेको रजस्वला बन्द हुनु भन्नेहरू ७२.१६ प्रतिशत, वाकवाकी लाग्नु भन्नेहरू १२.१७ प्रतिशत, छिनछिनमा पिसाव लाग्नु भन्नेहरू ९.४६ प्रतिशत, र चायाँ पोतो देखापर्नु भन्नेमा ६.२१ प्रतिशत रहेको पाइयो। उक्त तालिकाबाट के स्पष्ट देखिन्छ भने विद्यार्थीहरूमा गर्भाधानको लक्षण सम्बन्धी ज्ञान रहेको देखिन्छ उक्त तालिकालाई तलको चित्र नं. ३ मा देखाइएको छ।

चित्र नं. ३
गर्भाधानको मुख्य लक्षणको विवरण

४.२ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा

४.२.१ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको आवश्यकता

माध्यमिक तहका छात्रछात्राहरुमा हस्तमैथुन यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको आवश्यकतासम्बन्धि अध्ययनमा निम्नानुसार धारण रहेको पाइन्छ । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ११ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको आवश्यकता सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	यौन व्यवहारप्रति रहेको गलत धारणा हटाउन ।	१०६ जना	२८.६४ %
२	यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी रहेको समस्याको समाधान गर्न ।	१५४ जना	४१.६२ %
३	यौन शिक्षाको बारेमा सचेत गराउन ।	८४ जना	२२.७० %
४	अभिभावक हुंदा जिम्मेवारी बोध गराउन ।	२६ जना	७.०७ %
	जम्मा	३७० जना	१००.०० %

तालिका नं. ११ मा दिइएको तथ्याङ्क अनुसार माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्न किन आवश्यक छ, भन्ने प्रश्नको सम्बन्धमा यौन व्यवहार प्रतिरहेको गलत धारणा हटाउन भन्नेहरू २८.६४ प्रतिशत, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी रहेको समस्याको समधान गर्न भन्नेहरू ४१.६२ प्रतिशत, यौन शिक्षाको बारेमा सचेत गराउन भन्नेहरू २२.७० प्रतिशत र अभिभावक हुदाँ जिम्मेवारी बोध गराउन भन्नेहरू ७.०७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

माथिको तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी रहेको समस्याको समधान गर्न भन्ने पाइयो भने सबैभन्दा कम अभिभावक हुदाँ जिम्मेवारी बोध गराउन भन्ने रहेको पाइयो ।

४.२.२ यौन शिक्षा दिन उपयुक्त तह

यौन शिक्षा सम्बन्धी ज्ञान सबैमा हुनु आवश्यक छ । किशोरावस्था बढी यो सम्बन्धी चाहना हुन्छ । समाजको समायोजन गर्नको लागि यौन शिक्षाले सहयोग पुर्याने भएको हुदाँ तल्लो तहदेखि नै यौन शिक्षालाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

तालिका नं. १२ यौन शिक्षा दिन उपयुक्त तहको विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	प्रा.वि	३५ जना	९.४६ %
२	नि.मा.वि.	८९ जना	२४.०५ %
३	मा.वि.(९-१२)	२४६ जना	६६.४९ %
	जम्मा	३७० जना	१००.०० %

माथिको तालिका नं. १२ को तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी माध्यमिक तह देखि यौन शिक्षाको ज्ञान दिन उपयुक्त हुन्छ भन्ने विद्यार्थीहरू रहेको छ जसमा ५०.५४ प्रतिशत रहेको छ र सबैभन्दा कम प्रा.वि. तह देखि दिनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने विद्यार्थीहरू रहेको पाइयो । जसमा ९.४६ प्रतिशत रहेको छ । विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत धारणा अनुसार मा.वि. तहदेखि नै यौन शिक्षा दिन उपयुक्त हुन्छ भन्ने रहेकोले स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षाको उपयोगिता मान्न सकिन्छ ।

४.२.३ किशोरावस्थामा यौन सम्बन्धि जानकारी

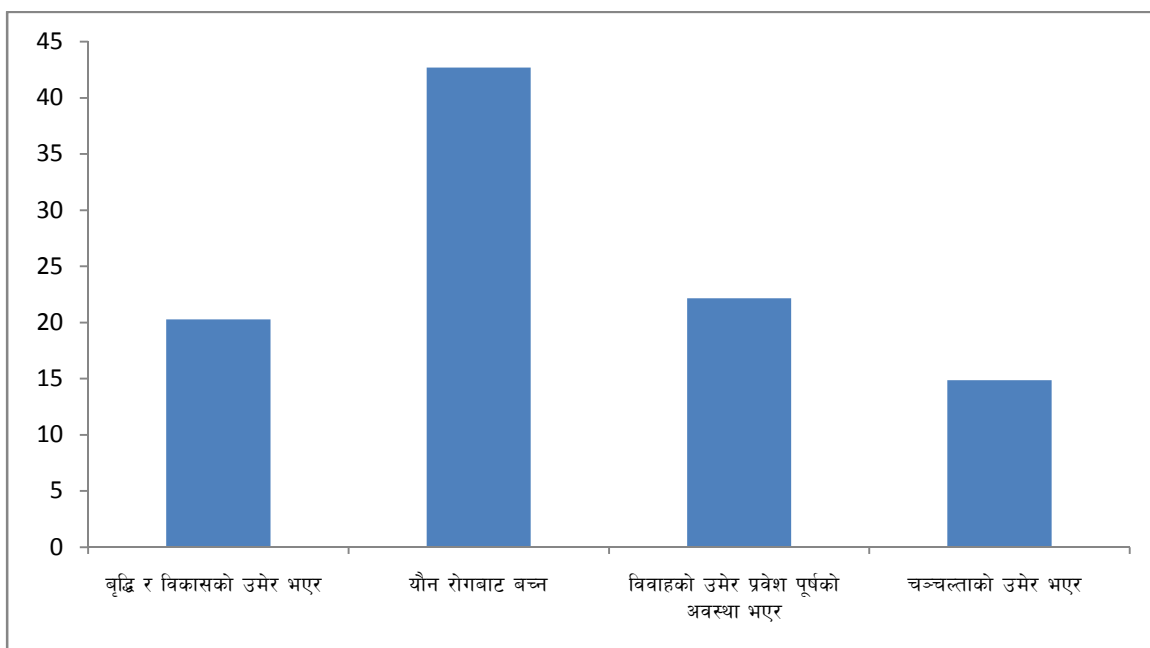
यौन सम्बन्धी जानकारी दिदा आफूलाई पर्ने अनेकौं समस्याबाट टाढा रहन र बच्न सजिलो पर्ने हुनाले किशोरावस्थामायौन शिक्षा दिन उपयुक्त हुन्छ यस किशोरावस्थामा यौन शिक्षा सम्बन्धी गरिएको अध्ययनको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । तालिका नं. १३ किशोरावस्था यौन शिक्षाको जानकारीको विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	वृद्धि र विकासको उमेर भएर	७५ जना	२०.२७ %
२	यौन रोगबाट बच्न	१५८ जना	४२.७० %
३	विवाहको उमेर प्रवेश पूर्वको अवस्था भएर	८२ जना	२२.१६ %
४	चञ्चलताको उमेर भएर	५५ जना	१४.८७ %
	जम्मा	३७० जना	१००.००

माथिको तालिका नं. १३ अनुसार सबैभन्दा बढी यौन रोगबाट बच्न भन्ने विद्यार्थीहरु ४२.७० प्रतिशत र सबैभन्दा कम वृद्धि र विकासको उमेर भएर भन्ने विद्यार्थीहरु २०.२७ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस तथ्याङ्क अनुसार सबै भन्दा बढी यौन रोगबाट बच्न भन्ने र सबैभन्दा कम वृद्धि र विकासको उमेर भएर भन्नेहरु पाइयो त्यसैले गर्दा विद्यार्थीहरुमा यस सम्बन्धी उचित ज्ञान भएको प्रष्ट हुन्छ । यसलाई स्पष्ट पार्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ ।

चित्र नं. ४

किशोरावस्था यौन शिक्षाको जानकारीको विवरण

४.२.४ हस्तमैथुन गर्दा हुने फाइदा

माध्यमिक तहका छात्रछात्राहरुमा हस्तमैथुन गर्दा हुने फाइदा सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा निम्नानुसार धारणा रहेको पाइयो । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । तालिका नं. १४ हस्तमैथुन गर्दा हुने फाइदा सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ ।	२१७ जना	५८.६४ %
२	नहुनु	३९ जना	१०.५४ %
३	यौन रोगको समस्याबाट टाढा हुनु	४९ जना	१३.२४ %
४	यौन चाहाना पूर्ण गर्नु	६५ जना	१७.५७ %
	जम्मा	३७० जना	१००.०० %

तालिका नं. १४ मा दिइएको तथ्याङ्क अनुसार हस्तमैथुन गर्दा हुने फाइदा सम्बन्धमा यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ भन्ने धारणा राख्ने विद्यार्थीहरु ५८.६४ प्रतिशत, कुनै खर्च हुदैन भन्ने १०.५४ प्रतिशत, यौन रोगबाट टाढा रहने भन्नेहरु १३.२४ प्रतिशत र यौन चाहाना पूर्ण

गर्छ भन्ने १७.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।त्यसर्थ माथिको अध्ययन अनुसार सबैभन्दा बढी यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ भन्नेहरु पाइयो भने सबैभन्दा कम कुनै खर्च हुदैन भन्नेहरु रहेको पाइयो ।

४.२.५ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाले परिवारको आकारमा पार्ने प्रभाव

मा.वि. तहका छात्रछात्राहरुमा गरिएको अध्ययनमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञानले उनिहरुको परिवारमा कस्तो प्रभाव परेको छ । यसलाई तलको तालिकाद्वारा स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

तालिका नं. १५ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञानले परिवारको आकारमा परेको प्रभाव सम्बन्धि विवरण

क्र. स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१	परिवारको व्यवस्थापन गर्दछ ।	१६५	४४.६० %
२	परिवारमा कलह उत्पन्न गर्दछ ।	२३	७.२१ %
३	सुखी परिवार बनाउन सहयोग गर्दछ ।	१४७	३९.७२ %
४	बढी सन्तान जन्माउन प्रोत्साहन गर्दछ ।	३५	९.४६ %
	जम्मा	३७०	१००.०० %

तालिका नं. १५ अनुसार मा.वि. तहका छात्रछात्राहरुको दैनिक जीवनमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाले के कस्तो प्रभाव पार्दछ भन्नेमा उनिहरु मध्ये परिवारको व्यवस्थापन गर्दछ भन्नेमा ४४.६० प्रतिशत, परिवारमा कलह उत्पन्न गर्दछ भन्नेमा ६.२१ प्रतिशत, सुखी परिवार बनाउन सहयोग गर्दछ भन्नेमा ३९.७२ प्रतिशत र बढी सन्तान जन्माउन प्रोत्साहन गर्दछ भन्नेमा ९.४६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञान पाएपछि विद्यार्थीहरुको परिवारको व्यवस्थापन गर्दछ भन्नेमा सबैभन्दा धेरै जवाफ छ किनकी उनिहरुलाई परिवारको व्यवस्थापनको बारेमा विद्यालयमा अध्ययन गरिएको हुनाले जानकारी पाएको तथा परिवारमा कलह उत्पन्न गर्दछ

भन्नेमा अत्यन्त न्यून संख्या २७ जना रहेको पाइयो । तसर्थ २७ जना विद्यार्थीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी राम्रो ज्ञान हासिल नगरेको पाइयो ।

४.२.६. यौन शिक्षाले व्यक्तिमा आएको परिवर्तन

मा.वि. तहका विद्यार्थीहरूमा यौन शिक्षाले व्यक्तिमा के परिवर्तन आएको छ, भन्ने प्रश्नमा विद्यार्थीहरूले व्यक्त गरेको उत्तरलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १६ यौन शिक्षाले व्यक्तिमा आएको परिवर्तनको विवरण

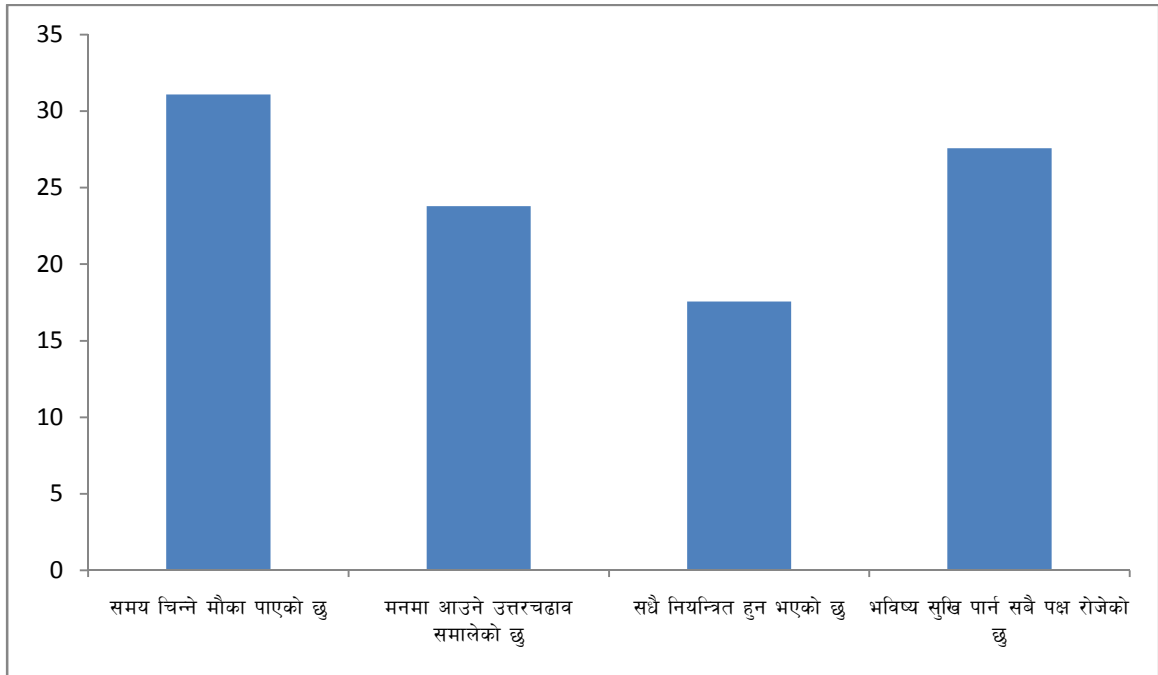
क्र.स.	विवरण	संख्या	प्रतिशत %
१	समय चिन्ने मौका पाएको छु ।	११५	३१.०८ %
२	मनमा आउने उत्तरचढाव समालेको छु ।	८८	२३.७९ %
३	सधैँ नियन्त्रित हुन पाएको छु ।	६५	१७.५७ %
४	भविष्य सुखी पार्न सबै पक्ष रोजेको छु ।	१०२	२७.५७ %
	जम्मा	३७०	१००.०० %

माथिको तालिका नं. १६ को तथ्याङ्कका अनुसार यौन शिक्षाले तपाईंको व्यक्तिगत रूपमा कस्तो परिवर्तन आएको छ, भन्ने सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूले समय चिन्ने मौका पाएको छु भन्नेमा ३१.०८ प्रतिशत, मनमा आउने उत्तरचढाव समालेको छु मा २३.७९ प्रतिशत, सधैँ नियन्त्रित हुन पाएको छु भन्नेमा १७.५७ प्रतिशत र भविष्य सुखी पार्न सबै पक्ष रोजेको छु भन्ने २७.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

माथिको तथ्याङ्कमा समय चिन्ने मौका पाएको छु र मनमा आउने उत्तरचढाव समालेको छु, भविष्य सुखी पार्न सबै पक्ष रोजेको छु भन्ने विचार मध्ये सबैभन्दा बढी विचार समय चिन्ने मौका पाएको छु र सबैभन्दा थोरैमा सधैँ नियन्त्रित हुन पाएको छु भन्ने रहेको छ, यसलाई स्पष्ट पार्न स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ ।

चित्र नं. ५

यौन शिक्षाले व्यक्तिमा आएको परिवर्तनको विवरण

४.३. सारांश तथा प्राप्तिहरू

४.३.१ सारांश

वर्तमान परिवेशमा बढ्दै गएको यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षालाई सुदृढ बनाउदै लैजानु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । यस्तो कार्य सम्पन्न गर्नु एउटा चुनौतिपूर्ण कार्य हो । हाम्रो समाजमा रहेका धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक मुल्य मान्यताहरूले यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यलाई दिशा निर्देशन गरेको हुनाले हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा स्वास्थ्यको स्तरमा उन्नति भएको पाईदैन । सिङ्गो राष्ट्रको भविष्य निर्धारण गर्ने यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा जस्तो महत्वपूर्ण क्षेत्रका बारेमा खोज अनुसन्धान गर्नु प्रत्येक जिम्मेवार र सचेत नागरिकको कर्तव्य हो हाल समाजमा बढ्दै गइरहेको यौनजन्य विकृतिलाई कम गरी समाजमा स्वथ्य आचरण फैलाउनका लागि यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सही ज्ञान दिनु अनिवार्य हुन आउँछ । अफ्र त्यसमाथि पनि विद्यालय उमेरका युवायुवतीहरू जसको उमेरलाई आँधीवेहरीको उमेर भनिन्छ ।

प्रजनन स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले किशोरावस्था एक संवेदनशील अवस्था मानिन्छ । यस अवस्थामा जिन्दगीको सही मार्ग बनाउन सकेमा जीवन गुणस्तरीय हुने कुरा निश्चित छ । यो अवस्था किशोरीहरूको शारिरीक, मानसिक, तथा सामाजिक अवस्था परिवर्तन हुने समय हो । किशोरावस्थामा दिईने शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा सल्लाह तथा परामर्श, शिक्षकहरूको निर्देशन तथा सल्लाह साथीबीचको सम्बन्ध आदिले उनिहरूको विकासमा ठूलो प्रभाव पार्दछ । उनिहरूको लगनशीलता, अनुशासन, धैर्य, आत्माविश्वास, आत्मनिर्भरता, अध्ययन, खेलकुद तथा सामाजिक कार्यमा सहभागिता जस्ता क्रियाकलापले उनिहरूको भोलिका दिनहरूलाई समेत प्रभाव पार्दछ ।

किशोरकिशोरीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धी सही धारणाको विकास गराउनु अति नै आवश्यक छ । यसको लागि धनकुटा जिल्लाको ध.न.पा भित्र रहेका ३ वटा सरकारी (सामुदायिक) विद्यालयका माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको प्रभावकारिता र त्यसले किशोरकिशोरीहरूमा परेको प्रभाव सम्बन्धी अध्ययनको स्तर मापन गर्ने उद्देश्यले यी विद्यालयहरूमा सर्वेक्षण गरिएको हो । छनोट गरिएको अनुसन्धान शीर्षकमा आधारित रही निर्धारित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नको लागि उक्त समस्यामा सम्बन्धीत पूर्व प्रकाशित साहित्यको पुनरावलोकन गर्नु महत्वपूर्ण पक्ष हो । विगतमा भएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरूका सकारात्मक पक्षको अनुशरण र नकारात्मक पक्षको निराकरण गरि वर्तमान र भविष्यमा हुने अध्ययन अनुसन्धानलाई शैद्धान्तिक र व्यवहारिक ज्ञान प्रदान गर्न सम्बन्धीत साहित्यको पुनरावलोकनले पृष्ठपोषण प्रदान गर्दछ । त्यसैले यस अनुसन्धानको क्रममा विभिन्न साहित्यहरूको पुनरावलोकन गरी आवश्यक सैद्धान्तिक तथा अनुभवजन्य आधार प्राप्त गरिएको छ । प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य वर्णनात्मक ढाँचामा आधारित रही तयार पारिएको छ । अनुसन्धान कार्यका लागि आवश्यक जनसंख्या माध्यमिक तह कक्षा ९ देखि कक्षा १२ का छात्रा १९८ र छात्र १७२ जना विद्यार्थीहरूलाई आधार मानिएको छ । जनगणना विधिको आधारमा तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलन गर्दा प्रश्नावलि निर्माण गरि संरचित प्रश्नहरू कक्षामा गई विद्यार्थीहरूलाई भर्न लगाई तथ्याङ्क गरिएको छ । अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई आवश्यकताअनुसार तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । तुलानात्मक रूपमा यस विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान भएता पनि यसको प्रयोगमा देखिएको समस्या बारेमा खासै अनुसन्धान भएको पाँइदैन । अध्ययन माध्यमिक तहमा

अध्ययनरत छात्र छात्राहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको प्रभावकारीता र त्यसले किशोर किशोरीहरुमा पारेको प्रभाव सम्बन्धि जानकारी पत्ता लगाउन गरिएको हो ।

४.३.२ प्राप्तिहरु

अनुसन्धान पक्रियामा प्रश्नहरु एवम् परिकल्पनालाई आधार बनाई प्राप्त तथ्याडकीय नतिजालाई संक्षिप्त र स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नुपर्दछ । यस अनुसन्धानमा आएका प्राप्तिहरु बुँदागत रुपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

क. अध्ययन क्षेत्रमा लिइएको विद्यार्थीहरुको जनसंख्यालाई हेर्दा ३७० जना मध्ये १९८ जना छात्रा र १७२ जना छात्र रहेका थिए ।

ख. धर्मका आधारमा अधिकांश विद्यार्थीहरुले हिन्दु धर्म मान्ने गरेको ४१.६२ प्रतिशत र सबैभन्दा कम इसाई धर्म मान्ने ५.४० प्रतिशत रहेको पाइयो ।

ग. उमेरगत आधारमा अधिकांश विद्यार्थीहरु १५ वर्षका २८.६४ प्रतिशत र सबैभन्दा कम १३ वर्षका ४.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

घ. जातिगत आधारमा सबैभन्दा बढी राई जाति २३.५१ प्रतिशत सबैभन्दा कम गुरुङ्ग जाति २.७० प्रतिशत रहेको पाइयो ।

ङ. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य ज्ञानलाई हेर्दा विद्यार्थीहरुमा १०० प्रतिशतमा नै ज्ञान रहेको पाइयो ।

च. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि जानकारी लिने माध्यममा घरपरिवारबाट भन्ने ९.४६ प्रतिशत, रेडियो / टिभीबाट ४.५९ प्रतिशत र पुस्तक अध्ययनबाट भन्ने ३८.३४ प्रतिशत र माथिका सबै भन्ने ४७.२९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

छ. पुरुषहरुको मुख्य प्रजनन अंग अण्डाकोष हो भन्ने ४.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो भने लिङ्ग हो भन्ने ८५.१३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

ज. महिलाको मुख्य प्रजनन अंग अण्डाशय हो भन्ने १४.८६ प्रतिशत रहेको र योनी भन्ने ४६.८३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

झ. स्त्रीहरुको यौन तथा प्रजनन् अंग योनी हो भन्ने ८०.१० प्रतिशत रहेको पाइयो ।

- त्र. स्त्रीहरुको अण्डा र पुरुषको शुक्रकिटको मिलन अण्डबाहिनी नलीमा हुन्छ भन्ने ५५.९४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
- ट. महिलामा अण्ड र शुक्रकिटको मिलन पछि गर्भ रहन्छ भन्ने ५६.०३ प्रतिशत र गर्भ रहँदैन भन्नेमा ४३.९७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- ठ. गर्भधान मुख्य लक्षण रजस्वला बन्द हुनु हो भन्ने ७२.९६ प्रतिशत रहको पाइयो।
- ड. हस्तमैथुन गर्दा यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ भन्ने ५८.६४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
- ढ. यौन प्रसारित रोग र एच.आई.भी. एड्स सम्बन्धि ज्ञान १०० प्रतिशतमा नै रहेको देखिन्छ ।
- ण. एड्सको प्रमुख कारक तत्व भाइरस हो भन्ने ९३.९६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
- त. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा माध्यमिक तह देखि नै दिनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने ६६.४९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- थ. माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्नु आवश्यक छ भन्ने ९३.४८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
- द. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षासँग सम्बन्धि लेख रचना वा कार्यक्रम हेर्नुठीक हो भन्ने ८१.७६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- ध. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान हासिल गर्न पाठ्यपुस्तक मात्र पर्याप्त हुँदैन भन्ने ८१.७६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- न. नेपालको सन्दर्भमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको बारेमा धारण विकास नभएको कारण अशिक्षा हो भन्ने ४८.२० प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
- प. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञानले परिवारको आकारमा व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्दछ भन्ने ४४.६० प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- फ. किशोरावस्थामा यौन शिक्षाको जानकारीले यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ भन्ने ४२.७० प्रतिशत रहेको पाइयो ।
- ब. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको आवश्यकता यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि रहेको समस्या समधान गर्न भन्ने ४९.६२ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

अभ्याय -पाँच

निष्कर्ष र सुभावहरु

५.१ निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययन माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको प्रभावकारीता र त्यसले किशोर किशोरीहरुमा पारेको प्रभव बुझ्नका लागि गरिएको हो । उक्त अध्ययन क्षेत्रमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि ज्ञान कस्तो छ ? विषयवस्तुको स्थितीको अवस्था कस्तो छ ? उनीहरुको व्यवहारमा कस्तो असर पारेको छ भन्ने कुराको खोजी गरी विद्यार्थीहरुमा सचेतना फैलाउन यस विषयलाई रोजिएको हो । उक्त अध्ययनरत छात्र छात्राहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञान राम्रो देखिन्छ । वर्तमान अवस्थामा किशोर किशोरीहरुलाई यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि अध्ययन गर्नु अत्यन्तै महत्वपूर्ण कुरा हो । किशोरीहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी ज्ञान भएमा उनीहरु यानै रोगबाट बच्न सक्दछन् । परिवारको आकार सानो बनाई गुणस्तरीय जीवन यापनमा समेत सहयोग पुगेको हुन्छ । उपयुक्त उमेरमा विवाह गर्नका लागि विभिन्न नकारात्मक धारणा वा पुराना अन्धविश्वासलाई हटाई सकारात्मक सोच तर्फ लाग्नका लागि पनि सहयोग पुग्दछ ।

उक्त अध्ययनमा माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्रछात्राहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको बारेमा थाहा भएपनि त्यसलाई व्यवहारमा लागु गर्न नसकिएको देखिन्छ । जसले गर्दा उनीहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा प्रति नकारात्मक धारणा रहेको पाइयो । यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा मा.वि. तह देखि दिनु उपयुक्त हुन्छ र पाठ्यक्रममा विषय वस्तु थप्नु पर्ने देखिन्छ । किशोर किशोरीहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्नु आवश्यक रहेको देखिन्छ । उपयुक्त हुन्छ र पाठ्यक्रममा विषय वस्तु थप्नु पर्ने देखिन्छ । किशोर किशोरीहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य प्रदान गर्नु आवश्यक पर्ने रहेको देखिन्छ । उपयुक्त र सही ज्ञान दिएमा उनीहरुमा विभिन्न यौन रोगहरु लगायत प्रजनन सम्बन्धि समस्याहरु समाधान गर्नका लागि मद्दत पुग्दछ । जसले गर्दा तिब्र जनसङ्ख्या वृद्धिलाई नियन्त्रण गर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा अशिक्षाको कारणले गर्दा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको बारेमा विकास भएको छैन ।

५.२ सुभावहरु

अध्ययनमा देखिएका प्रप्तिलाई नियाली त्यो अवस्थालाई सकारात्मक रूपमा परिवर्तन गर्नको लागि के-के गर्दा ठिक हुन्छ के गर्दा बेठीक हुन्छ र कुन बाटो अपनाउने भनि दिइने सल्लाह नै सुभाव हो । यस अध्ययन पश्चात अध्ययन कर्तालाई लागेका सामान्य सुभावहरु तल छुट्टाछुट्टै बुँदागत रूपमा स्पष्ट पारिएको छ ।

५.२.१ सामान्य सुभावहरु

- क. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा तल्लो कक्षा देखि नै अनिवार्य रूपमा प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- ख. अभिभावकहरुले आफ्नो बालबालिकाहरुको उमेर अवस्थालाई बुझेर सहि व्यावहार गरि सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ ।
- ग. स्वास्थ्य शिक्षाका विषय शिक्षक सक्रिय, दक्ष र अनुभवि हुनु पर्ने देखिन्छ ।
- घ. कक्षा कोठामा विद्यार्थीहरुको बिच एक-एक गरी यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि धारणा राख्ने अवस्था सिर्जना गर्ने ।
- ङ. छात्रछात्राहरुमा देखिने विभिन्न यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको बारेमा अनुसन्धान गरी त्यसको कारण र समाधानको बारेमा सबैमा जानकारी गराउने ।
- च. विद्यार्थीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धमा जागरुक गराउनु पर्ने ।
- छ. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य प्रतिको नकारात्मक धारणाहरु हटाउनु पर्ने ।
- ज. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षासँग सम्बन्धित लेख रचना कार्यक्रमहरु हेर्नु पर्ने ।

५.२.२ नीतिगत सुभावहरु

- क. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालन गर्नु पर्ने ।
- ख. माध्यमिक तहमा देखिएको पाठ्यक्रमको अवस्थामा परिमार्जन गर्नु पर्ने ।
- ग. समय-समयमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि विचार, गोष्ठीहरु राखि विद्यार्थी तथा अभिभावकको उपस्थिति गराउनु पर्ने ।

- घ. यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धी ज्ञान दिने संघ संस्थाहरु सँग सहकार्य गरी त्यस्ता संस्थाहरु सँग मिलि विद्यार्थीहरुको सहभागितामा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु पर्ने ।
- ड. राष्ट्रिय स्तरमा भएका गरेका कार्यक्रमहरु प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्ने निती तर्जुमा गरिनु पर्ने ।

५.२.३ भावी अध्ययनका लागि सुझावहरु

- क. यो अध्ययन तीन वटा माध्यमिक विद्यालयमा आधारित छ । त्यस्तै समुदायका अरु विद्यालयहरुमा पनि अध्ययन गर्नु पर्ने ।
- ख. यो अध्ययन अन्य समुदाय र अन्य विद्यालयहरुमा गर्नुपर्ने ।
- ग. यो अध्ययन समुदायका विशिष्ट उमेर समूहमा गर्नु पर्ने ।
- घ. यो अध्ययन माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरुको यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा विषयवस्तुको प्रभावकारीता र यसले किशोर किशोरीमा पारेको असर सम्बन्धि अध्ययन गर्नुपर्ने ।

सन्दर्भ सामग्री

- अर्याल, सरोज (२०७१) दलित समुदायमा प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था, स्नातकोत्तर
तह, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोशीहरैँचा ।
- कटुवाल, रामकृष्ण (२०७४), सामाजिक आर्थिक अवस्थाले महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यमा पारेको
प्रभाव, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- कार्की, नवराज (२०६७) कलिलो किशोरावस्थामा गर्भधारण गर्दा किशोरी महिलाको प्रजनन
अवस्था धरापमा पर्न सक्छ, अप्रकाशीत शोधपत्र, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग,
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, सुन्दरहरैँचा मोरङ ।
- काफ्ले र अन्य (२०६७) जनसङ्ख्या अध्ययन भाग -२, काठमाण्डौँ : जुपिटर पब्लिसर्स ।
- के.त.वि. (२०६८) राष्ट्रिय जनगणना, काठमाण्डौँ : लेखक ।
- खनाल, पेशल (२०६७), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति कीर्तिपुर : सनलाईट पब्लिकेशन ।
- गिरी, लक्ष्मी (२०७४) संस्थागत तथा सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहका
किशोर किशोरीमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान तथा दृष्टिकोण
स्नातकोत्तर तह, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, त्रि.वि.
कीर्तिपुर ।
- जनसंख्या सम्बन्धि दीर्घकालिन योजना (२०६७-६८) काठमाण्डौँ : स्वास्थ्य तथा
जनसंख्या मन्त्रालय ।
- जनसंख्या महाशाखा (२०६७), किशोरी तालिम कार्यक्रमको प्रशिक्षण सामग्री
काठमाण्डौँ : स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय ।
- जनसङ्ख्या सम्बन्धि जिल्ला स्तरीय प्रशिक्षण तालिम, प्रशिक्षण तालिमको सन्दर्भ सामग्री,
(२०६६), धनकुटा : लेखक ।
- जनसङ्ख्या सम्बन्धि दीर्घकालिन योजना (२०६७-२०६८) नेपाल सरकार : लेखक ।
- निरौला, इन्दिरा (२०७३), किशोर अवस्थामा गर्भधारणका कारण प्रजनन स्वास्थ्यमा पारेको
प्रभाव, अप्रकाशीत शोधपत्र, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
सुन्दरहरैँचा मोरङ ।

नेपालको संविधान (२०७२) भाग ३ को धारा ३८ महिलाको हक धारा ४२ सामाजिक न्यायको हक ।

नेपालको संविधान (२०७२) नेपाल सरकार : लेखक ।

पोखेल, प्रतिमा (२०७१) *भापा जिल्लाको कोहवरा गा.वि.स का विवाहित महिलाहरु मा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था* स्नातकोत्तर तह, जनसंख्या विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोशी हरैँचा ।

पौडेल, सीता (२०७१) किशोर अवस्थाको विवाहले आमा र बच्चाको स्वास्थ्यमा पारेको असर, स्नातकोत्तर तह, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोशी हरैँचा ।

महर्जन, श्यामकृष्ण (२०६८) मानव यौनिकता र प्रजनन स्वास्थ्य, काठमाण्डौ : कीर्तिपुर, सनलाइट पब्लिकेशन।

श्रेष्ठ, शर्मिला (२०७२)। माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा विषय वस्तुको प्रभावकारिता र त्यसले किशोरकिशोरीहरुमा पारेको असर सम्बन्धि अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग, शिक्षाशास्त्र सङ्काय त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

सुवेदी, श्यामप्रसाद (२००४) माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान, वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग, शिक्षाशास्त्र सङ्काय त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

१५. कस्तो व्यक्तिलाई यौन रोग लागने वढी संभावना हुन्छ ?

क) लागुपदार्थ दुव्यशनीलाई

ख) शुद्ध रगतको प्रयोग नगर्नेले

ग) वेश्यावृतिमा लागने व्यक्तिलाई

घ) सुरक्षित यौन सम्पर्क नगर्नेलाई

१६. तलका मध्ये तपाईंले कुन परिवार नियोजनका विधीहरुको बारेमा सुन्नु भएको छ ?

क) लिङ्ग निकाल्ने विधी

ख) कण्डम

ग) पिल्स

घ) मिनिल्याप

ड) नरप्लान्ट

च) भेसेक्टोमी

छ) माथिका सबै

१७. यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा कुन तहदेखि दिनु उपयुक्त हुन्छ ?

क) प्रा.वि.

ख) नि.मा.वि

ग) मा.वि

घ) उ.मा.वि

१८. किशोरवस्थामा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा दिनु किन आश्यक छ ?

क) यौन रोगबाट बच्न

ख) चञ्चलताको उमेर भएर

ग) विवाहको उमेर प्रवेशपूर्वको अवस्था भएर

घ) वृद्धि र विकासको उमेर भएर

१९. माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्न आश्यक छ ?

क) छ

ख) छैन

२०. यदि छ भने किन छ ?

क) यौन शिक्षाको बारेमा सचेत गराउन

ख) अभिभावक हुँदा जिम्मेवरी बोध गराउन

ग) यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि रहेको समस्याको समधान गर्न

घ) यौन व्यवहारप्रति रहेको गलत धारणा हटाउन

२१. यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षासंग सम्बन्धित लेख रचना कार्यक्रम हेर्नु ठिक हो / होइन ?

क) ठिक हो

ख) बठिक हो

ग) थाहा छैन

२२. तपाईंले पढिरहनु भएको पाठ्यक्रममा विषयवस्तु थप्नु पर्ने छ ?

क) थप्नु पर्दछ

ख) थप्नु पर्दैन

ग) थाहा छैन

२३. यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि कुरा गर्नुलाई कस्तो मान्नु हुन्छ ?

क) नकचारी

ख) यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान पाउनु

ग) समाजमा विकृति ल्याउनु

२४. यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान हासिल गर्न पाठ्यपुस्तक मात्र पर्याप्त हुन्छ ?

क) हुन्छ

ख) हुदैन

२५. यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाले परिवारको आकारमा कस्तो प्रभाव पार्दछ?

क) परिवारमा कलह उत्पन्न गर्दछ

ख) परिवारको व्यवस्थापन गर्दछ

ग) सुखि परिवार बनाउन सहयोग गर्दछ

घ) बढी सन्तान जन्माउन प्रोत्सहन गर्दछ

२६. नेपालको सन्दर्भमा कुन कारणले गर्दा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको बारेमा धारण विकास भएको छैन ?

क) अशिक्षा

ख) बहसको अभाव

ग) परम्परागत मुल्यमान्यता

घ) सञ्चारको माध्यमले महत्वपूर्ण विषयको रूपमा नलिदा

२७. मा.वि. तहका विद्यार्थीहरूका यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको जानकारी नभए के हुन्छ ?

क) अकालमा ज्यान गुमाउने

ख) विवाहपूर्व यौन सम्पर्क राख्ने

ग) यौन रोगीहरूको संख्या बढ्ने

२८. किशोर किशोरीहरूलाई यौन शिक्षा किन अवश्याक छ ?

क) यौन रोगबाट बच्न

ख) ढिलो विवाह गर्न

ग) असुरक्षित यौन सम्पर्कबाट बच्न

घ) यौन प्रति रहेको गलत धारणा हटाउन

२९. यौन शिक्षाले तपाईंहरूमा के परिवर्तन आएको छ ?

क) सधैँ नियन्त्रित हुन पाएको छु

ख) समय चिन्ने मौका पाएको छु

ग) भविष्यमा सुखि पार्न सबै पक्ष रोजेको छु

घ) मनमा आउने उत्तरचाहव समालेको छु

अनुसूची 'ख'

सामुदायिक विद्यालयहरु :-

१. श्री देउराली माध्यामिक विद्यालय
२. श्री त्रिवेणी माध्यामिक विद्यालय
३. श्री गोकुण्डेश्वर माध्यामिक विद्यालय